

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

Нормативний політологічний аналіз міжнародних відносин

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконав:

студент 6 курсу, 623 групи

Савчук Олександр Володимирович

Керівник:

кандидат політичних наук,

асистент

Шородок Оксана Олександрівна

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2022 р.
Зав. кафедри _____*

Чернівці – 2022

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародні відносини як сфера людського співіснування охоплюють політичні, економічні, дипломатичні, культурні та інші зв'язки і взаємовідносини між акторами, які діють на міжнародній арені. Через наявність такої великої кількості суб'єктів та важливість їх взаємовідносин виникає необхідність аналізу цієї сфери з метою визначення тенденцій їх розвитку та взаємовпливу між ними. Актуальність теми дослідження обумовлена динамікою та масштабністю трансформації системи міжнародних відносин та її структурних елементів, яка помітно випереджає теоретичне осмислення даного процесу і його глобальних наслідків з позицій класичних наукових парадигм. Набувають нової якості такі основні фактори і тенденції як глобалізація, регіоналізація, інтеграція, демократизація міжнародних відносин, інформаційно-технологічний розвиток, швидке зростання населення, маргіналізація країн, що розвиваються, та інші. Внутрішні суперечності між цими явищами впливають на поведінку учасників міжнародних відносин, визначають трансформацію глобальної системи, ускладнюють прогнозування та обумовлюють потребу в більш ґрунтовних теоретичних дослідженнях.

Об'єктом дослідження є сучасна глобальна система міжнародних відносин.

Предмет дослідження — політологічний аналіз міжнародних відносин.

Мета дослідження. На основі міжнародно-правових і національних законодавчих документів, новітніх публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених здійснення коректного аналізу міжнародних відносин як особливого виду політичного процесу, дослідження інституціональних, функціональних, організаційних характеристик світової політики та глобального суспільства, шляхом виокремлення загальних тенденцій їх розвитку, осмислення та теоретичне відтворення явищ і тенденцій у системі міжнародних відносин, пошук витоків і причин цих явищ і тенденцій.

Завдання дослідження поставлені з урахуванням мети, для її досягнення необхідно:

- оглянути предметний зміст і категоріально-понятійний апарат політології міжнародних відносин;
- визначити стан, загрози та виклики сучасній системі міжнародних відносин;
- проаналізувати та систематизувати особливості й закономірності функціонування та трансформації глобальної системи міжнародних відносин;
- охарактеризувати ключові тенденції та взаємодії основних акторів у формуванні сучасної системи міжнародних відносин;
- простежити стан і тенденції розвитку світової політики в контексті глобалізації.

Методи дослідження. Для політологічного аналізу міжнародних відносин було застосовано ряд загальнонаукових та спеціальних методів. Використання методів аналізу та синтезу дає можливість дослідити та проаналізувати явища і процеси в сучасній системі міжнародних відносин. Системний метод допомагає систематизувати головні процеси в міжнародному середовищі, аналізувати наслідки діяльності учасників міжнародної системи на її трансформацію і досліджувати її в цілісності та єдності. Ретроспективний та порівняльний методи застосовувалися у ході вивчення парадигми міжнародних відносин. На основі аналітико-синтетичного методу та методу аналізу документів проводилось ознайомлення з сучасними тенденціями міжнародних відносин.

Структура дослідження. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі обґрунтована актуальність обраної теми, визначені об'єкт та предмет дослідження, його мета та завдання, окреслені використані у ході дослідження методи. Перший розділ присвячений предметному змісту і концептуальному підходу до аналізу політології міжнародних відносин. У

другому розділі проаналізована парадигмальна еволюція, стан і тенденції розвитку політології міжнародних відносин, а також взаємозв'язок і характер стосунків між основними учасниками міжнародних відносин. Третій розділ присвячений проблемам і викликам сучасним міжнародним відносинам. У висновках узагальнені результати дослідження. Список використаних джерел складається із 47 позицій. Загальний обсяг дослідження складає 90 сторінок.

РОЗДІЛ І

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1.1 Генезис і предметна галузь політології міжнародних відносин

У системі знань про політику, політичні інститути і політичні процеси, політологія як наукова дисципліна сформувалась після закінчення Другої світової війни. Розвиток політології зумовлений накопиченням наукового знання про політику в різноманітних наукових дисциплінах та посиленням тенденції інтегрованості в сучасній науці про суспільство.

На початку ХХ ст. еволюційний процес у науці відбувався за умов переважання диференціальної тенденції, що призвело до швидкого зростання кількості наукових дисциплін, кількість яких сягала п'яти тисячам. Ця обставина сприяла дивергенції у системі наукового знання, що закономірно прискорило розвиток інтегративної тенденції.

«В 60-70 рр. ХХ ст. в розвинених країнах Заходу, зокрема США, під впливом методологічних дискусій стали формуватися основні напрями наукового дискурсу з політичної проблематики, а сама політична наука набула міждисциплінарний зміст і системно-концептуальний вимір» [15, с. 244].

Включення положень соціальної психології і соціології, а також таких наук як математики та кібернетики суттєво розширило рамки дослідження політичних процесів. На цей період припала так звана боротьба літер і цифр, полеміка між модерністами та традиціоналістами, змістом якої було

прагнення модерністів надати дослідженням міжнародно-політичних процесів науковий статус. Водночас розширився спектр верифікаційних процедур і методів, які застосовуються в політологічних дослідженнях.

Однак науковий зміст політології не став прикладом об'єктивності та універсальності, тих властивостей, що притаманні природничим наукам. В міжнародній політиці не діють універсальні закономірності на кшталт фізичних законів. За словами німецького класика політології К. Шмітта, «політичний світ — це не універсум, а плюверсум» [23, с. 5], маючи на увазі плюралізм світу держав.

У 90-х роках ХХ століття перетворення політології на прикладну теорію відбувається в руслі наукової революції у суспільствознавстві. «Якісне і масштабне ускладнення міжнародних і внутрішньополітичних реалій, а також зростання ціни політичних помилок сприяло підвищенню ролі цієї науки в політичному житті сучасного світу. Праксеологічна спрямованість політології актуалізувала роль нормативного політичного аналізу і значущість політичної експертизи в дослідженнях міжнародних відносин» [30, с. 8].

Таким чином, було певною мірою подолано розбіжності між модерністськими і традиціоналістськими підходами та методами наукового пошуку в галузі світової політики і міжнародних відносин.

Виокремлення політології міжнародних відносин із загальної політології детерміновано об'єктивними процесами, що постійно відбуваються у розвитку суспільних наук і міжнародному соціумі.

Сутність цих процесів полягає в безперервному прирості знань, їх диференціації та інтеграції, а також у дії цих взаємопов'язаних тенденцій в сфері міжнародних відносин. Інтегральним результатом даних процесів і тенденцій стало виникнення і становлення таких наукових напрямів і дисциплін як порівняльна політологія, політична теорія, політологія і соціологія міжнародних відносин.

Загальна політологія складається з декількох субдисциплін, котрі

детермінуються відповідно до головного предмета, який вони вивчають. «Існують принаймні три компоненти, які є основними: політична теорія, політологія міжнародних відносин і світової політики та порівняльна політологія» [15, с. 245].

Політична теорія концентрує увагу на вивченні ключових ідей у галузі фундаментальних питань політичного процесу та внутрішньої політики. Певне місце відводиться вивченню історії світової політичної думки та інтерпретації наукових праць політичних мислителів минулого. У цілому політична теорія є джерелом багатьох нормативних суджень про політику.

Порівняльна політологія досліджує подібності і відмінності політичного процесу та структурних параметрів політичних систем різних країн світу.

Порівняльна політологія має широку предметну сферу і багато напрямів досліджень, зокрема державне управління, публічна політика, суспільна модернізація та політична поведінка.

Політологія міжнародних відносин вивчає політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку. Центральне місце відводиться вивченню концепцій і парадигм у контексті розвитку наукових знань про сучасні міжнародно-політичні процеси та світову політику.

Своєю генезою політологія зобов'язана таким традиціям у дослідженні політики, як політична філософія, соціальні доктрини та соціологічний аналіз реальних політичних відносин. Кожна із зазначених традицій внесла в політологію свою специфіку вивчення проблем політичної діяльності.

Історичний період формування політології як науки є дуже широким. «Визначальний вплив на її розвиток справили політичні ідеї та концепції видатних філософів античності Платона і Аристотеля, гуманістів епохи Відродження Н. Макіавеллі Е. Роттердамського, класичних конституціоналістів і правознавців Нового часу Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, а також представників європейської американської

політичної думки Новітнього часу Р. Арона, К. Шмітта, Р. Дарендорфа, Т. Парсонса, Д. Істона, Ч. Мерріама, Г. Лассуелла, Г. Алмонда, Р. Даля тощо » [10, с. 245].

Політична філософія, яка ще з часів Т. Гоббса (1588–1679) і Дж. Локка (1632–1704) переймалась питанням, що є підґрунтям існування суспільства, дала політології докладно опрацьований нормативний підхід до політики з погляду моральних цінностей і ліберальних ідеї «загального блага».

Соціальні доктрини, що на початковій стадії розвитку мали характер соціальних утопій і описували ідеальний суспільний лад (Платон, Т. Мор, Т. Кампанелла, К. А. Сен-Симон), передали політології функцію проектування майбутнього політичного розвитку суспільства.

Нарешті, «дослідження в галузі політичної соціології, засновниками якої були О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, М. Вебер, М. Дюверже, заклали підвалини об'єктивного аналізу повсякденних політичних і соціокультурних процесів, що відбуваються у конкретному суспільстві та за його межами» [24, с. 10].

Від попередніх наукових студій сучасна західна політологія успадкувала два протилежних підходи до вивчення політики. Один — ціннісно-прогностичний, інший — об'єктивно-реалістичний. Узгодження цих двох часто-густо несумісних поглядів стало можливим лише на підставі теорії моделей, яка дозволила, виходячи зі змінних даних про політичні процеси, прогнозувати їх майбутній розвиток.

Відтак, у моделі політичного майбутнього поєдналися результат колишньої і план майбутньої політики, тобто реалізм і нормативізм у політологічних дослідженнях. Однак, з подальшим розвитком західної політичної науки функція моделювання стала домінуючою.

«Поступово під впливом позитивістських поглядів на суспільний прогрес, а також філософії прагматизму, яка набула широкого застосування насамперед у США в 20–30-х рр. ХХ ст., предмет політології перетворився

на технологію дослідження політичних процесів. Така трансформація призвела до суттєвого звуження об'єктів політологічного передбачення, і головну увагу наукових досліджень було сконцентровано на механізмах функціонування влади» [27, с. 184].

Як було зазначено вище, політологія як наукова теорія періодично зазнавала вплив предметної диференціації. Внаслідок цього одна парадигма змінювала іншу, створюючи такий послідовний ряд: механістична — енергетична — інформаційна — організаційна.

Сучасна політологія виступає своєрідним експертом функціонування політичної системи держави та владних структур. Водночас політична наука позбавляється ідеалізації майбутнього, що посилює праксеологічний вектор політичної футурології, спрямований на прогнозування розвитку політичних подій, зокрема в міжнародних відносинах.

Виокремлення з предметної і дослідницької сфер політології міжнародної проблематики стало особливо помітним після закінчення Першої світової війни.

Актуальність системного вивчення міжнародних відносин, як найменш досліджуваних і прогнозованих серед інших політичних процесів, була пов'язана з необхідністю попередження руйнівних воєнних конфліктів, у котрих брали участь великі держави, і які за своїми наслідками серйозно загрожували міжнародному порядку. Закономірно, що становлення науки про міжнародні відносини як навчальної дисципліни почалось зі створення відповідних кафедр в університетах США і Великої Британії. Спочатку дослідницьке поле цієї досить молоді науки було обмежено накопиченням емпіричних даних про міжнародні відносини, з'ясуванням їх природи та еволюції.

Теоретична складова, тобто пошук закономірностей, їх типологізація, верифікація та прогнозування перебували тоді у зародковому стані.

Починаючи з другої половини ХХ ст., наука про міжнародні відносини набула статусу раціональної теорії, предмет якої визначив засновник

класичної парадигми політичного реалізму Г. Моргентау: «Теорія міжнародних відносин є раціонально впорядкованим резюме всіх раціональних елементів, які спостерігач виявив в об'єкті. Така теорія є чимось на кшталт раціонального нарису міжнародних відносин, карти міжнародної сцени» [30, с. 50].

Інший класик американської політології, представник школи теорії складних систем і порівняльного аналізу світополітичних процесів, Дж. Розенау визначив сутність теорії міжнародних відносин як «сукупність дій і взаємодій суб'єктів міжнародної системи» [15, с. 56].

Слід зазначити, що упродовж наступних 60–90-х рр. ХХ ст. в своїх науково-теоретичних працях як відомим американським (К. Боулдінг, К. Волтц, А. Волферс, Р. Гілпін, К. Дойч, М. Каплан, Р. Кеохейн, К. Райт, Р. Роузкранс, С. Хоффман, Т. Шеллінг), так і європейським (Р. Арон, Ф. Брайар, Г. Бутуль, Б. Бузан, Б. Баді, Х. Булл, М. Вайт, Й. Галтунг, Т. де Монбріаль, К.-М. Смутс) дослідникам не вдалось створити універсальну за формою та раціональною за змістом теорію міжнародних відносин. Розмаїття запропонованих ними концепцій і теорій «середнього рівня», за допомогою яких розглядались і аналізувались світополітичні процеси, не привело до цілісного розуміння теоретичної проблематики сучасних міжнародних відносин.

Незважаючи на застосування системного підходу, наукових методів аналізу та прикладних методик, ані модерністи, ані традиціоналісти не спромоглися подолати фрагментарність і суперечливість загального дискурсу щодо предмета теорії міжнародних відносин.

Очевидно, що неможливість створення так званої гранд-теорії в рамках класичних, некласичних, неокласичних і посткласичних парадигм і наукових шкіл зумовлена складною природою та стохастичністю міжнародних відносин, яка пов'язана з їх політико-організаційними, економічними, соціокультурними та психологічними факторами та проявами. У сукупності ці фактори актуалізували політологічний напрям у

науці про міжнародні відносини.

«Політологічний дискурс міжнародних відносин був в основному сформований як окремий предметний напрям у системі суспільних наукових дисциплін у 80–90-х рр. ХХ ст.» [26, с. 54].

У сукупності цьому сприяли наступні фактори та процеси: 1) збільшення потенціалу теоретичних знань в галузі політичної науки; 2) трансформація під впливом глобалізаційних і регіоналізаційних чинників сучасної міжнародної системи та формування нового світового порядку; 3) зміни в соціально-політичному середовищі посткомуністичних країн і нових демократій.

Перший визначальний чинник пов'язаний з виникненням в цей референтний період протиріччя між значним обсягом теоретичних знань про сутність міжнародних відносин і ускладненням процесу їх верифікації та прогнозування. Внаслідок цього виникла потреба в політологічному та соціологічному дискурсах процесів взаємодії політичних «одиниць» і соціальних суб'єктів міжнародної системи в постбіполярну добу. Водночас зросла практична складова науки про міжнародні відносини, оскільки нові геополітичні реалії вимагали їх адекватного та оперативного рішення.

Другий чинник пов'язаний із кількісним зростанням учасників міжнародної взаємодії та якісними змінами в конфігурації співвідношення сил у рамках глобальної системи. «Додатковими для політологічної інтерпретації міжнародного процесу стали проблеми регіоналізації глобального середовища. Феномен світової політики та нового світового порядку не мали адекватного відображення в системі традиційних наукових парадигм ХХ ст.» [26, с. 7-8].

Пострадянський науковий простір з об'єктивних причин потрапив у сферу дії методології політичного аналізу міжнародно-політичних процесів і ситуацій, який в провідних країнах світу використовувався упродовж багатьох десятиріч. Так, автори першого в Україні наукового видання «Теорія міжнародних відносин» М. Мальський і М. Мацяк зазначали, що,

«політологія міжнародних відносин та теорія політики тісно пов'язані з теорією міжнародних відносин, оскільки дуже близькі до неї за об'єктом дослідження» [29, с. 26].

Щодо країн, у яких існують традиції наукового супроводження зовнішньої політики, то там набагато більше переймаються не пошуками відмінностей між теорією міжнародних відносин та їх політологічним тлумаченням, а розробленням стратегії забезпечення сталого економічного розвитку та національної безпеки в умовах глобальних трансформацій.

Наприклад, для американської політичної науки принципівих відмінностей між теоретичним і політологічним баченням міжнародних відносин практично не існує. Чітке розмежування існує лише по лінії навчальних дисциплін в американських університетах — політична наука, міжнародні відносини, міжнародна політика.

На початку ХХІ ст. під впливом диференціальних і інтегративних тенденцій еволюція наукового знання в галузі міжнародних відносин і світової політики спричинила появу широкого спектра загальнонаукових і субнаукових теорій та метатеорій. Відповідно, практичні потреби насамперед державних і недержавних акторів у системному баченні сучасних глобалізаційних процесів сприяли формуванню в науковому та освітньому просторі нового навчального предмета — політології міжнародних відносин.

Характерно, що даний феномен мав місце переважно в пострадянських країнах, оскільки в радянський період сфера дослідження міжнародних відносин була обмежена в них головним чином критикою відповідних буржуазних теорій. Особливістю сучасного періоду стало обговорення в академічній спільноті питання про те, чи можна вважати політологію міжнародних відносин достатньо самостійною дисципліною, чи вона є складовою частиною загальної політичної науки.

Найбільш поширеною думкою стосовно предмету політології міжнародних відносин є та, що впливає з уявлення про неї як певним

чином упорядкованого комплексу політичних концепцій і парадигм та відповідних методів аналізу. Якщо загальна політологія посідає достатньо визначене місце в системі знань про політику, виступаючи в ролі з'єднувальної ланки між політичною філософією та політичною історією, то політологія міжнародних відносин як частина політичної науки є інтегральним результатом екстраполяції методів політичного аналізу та моделювання на сферу світополітичних процесів.

На думку українського теоретика-міжнародника С. Кононенка, «політологія міжнародних відносин, як частина загальної системи політичної науки є предметно зорієнтованою на дослідження специфіки вироблення та розподілу влади в міжнародному середовищі, специфіки функціонування політичних систем міжнародних відносин чи систем світової політики, специфіки процесу утворення міжнародного порядку» [15, с. 9]. Стосовно методу вироблення предмету цієї науки він зазначає, що предмет політології міжнародних відносин визначається шляхом формулювання загальної схеми цього предмета, яка є системою головної та похідних ознак.

Отже, головною ознакою предметної сфери даного підрозділу політичної науки є те, що вона витворюється міждержавною взаємодією. «Предметна дефініція політології міжнародних відносин уможливорює визначення внутрішньої динаміки її предметного поля. Крім того, вона може слугувати концептуальною основою для типології міжнародної політики відповідно до ідеальних типів М. Вебера» [24, с. 19-20].

Мається на увазі, що можна запропонувати схематичну конструкцію міжнародної політики, що складається з двох типів — моделі винятково міждержавних відносин та моделі світового суспільства (максимально глобалізованого суспільства). Обидві моделі належать до веберівських ідеальних типів і не мають реально існуючих аналогів у практиці міжнародно-політичних відносин, слугуючи в якості засобів їх розуміння та дослідження.

Перша модель передбачає горизонтальну та багатополісну владно-силову взаємодію винятково між державами, кожна з яких прагне забезпечити власну безпеку і не намагається поширити свої соціокультурні цінності та політичний устрій на решту світової спільноти. У такій системі відносин відсутні недержавні суб'єкти (актори) міжнародної політики, розвинена стратифікаційна ієрархія і надбудова, що складається з міжнародних організацій та інститутів.

Друга модель, навпаки, передбачає створення єдиної для всіх її учасників політичної та соціокультурної системи цінностей, єдиного «глобального центру сили», розвиненої вертикальної ієрархії та інституційної надбудови, де статус держави буде знижено до рівня одного з багатьох учасників міжнародно-політичних відносин.

Якщо порівнювати об'єкти дослідження політології міжнародних відносин і теорії міжнародних відносин, то вони майже спільні: і перша, і друга наукові дисципліни вивчають комплекс взаємодій між учасниками міжнародного процесу.

Відмінності полягають у предметній сфері двох окремих дисциплін, а також рівні теоретичного аналізу цього процесу.

Наприклад, предмет теорії міжнародних відносин презентований головним чином категоріальним апаратом, теоретичними постулатами, загальними та специфічними закономірностями, тоді як предмет політології міжнародних відносин — значним пізнавальним і аксіологічним потенціалом. Політологічне теоретизування в галузі міжнародних відносин позначається меншим рівнем формалізації і абстракції, проте більшим когнітивним і праксеологічним ресурсом.

«Предметом даної дисципліни є значний за обсягом комплекс трансформаційних процесів і взаємодій, пов'язаних з регіоналізацією та глобалізацією міжнародного середовища, формуванням нового світового порядку, а також інтеграційні та інші різнопланові міжнародні організації, які складають мережеву структуру транснаціонального світу» [46, с. 50].

Відтак можна зробити висновок, що політологія міжнародних відносин як наукова та навчальна дисципліна є продуктом внутрішньо-дисциплінарної диференціації, має автономний статус щодо теорії міжнародних відносин, а її предметний зміст і методи зумовлюють розгляд міжнародних відносин як особливого виду політичного процесу і дослідження інституціональних, функціональних, організаційних характеристик світової політики та глобального суспільства.

1.2 Методологічні основи та джерельна база дослідження

Міжнародні відносини як сфера людського співіснування охоплюють політичні, економічні, дипломатичні, культурні та інші зв'язки і взаємовідносини між акторами, які діють на міжнародній арені.

Через наявність такої великої кількості суб'єктів та важливість їх взаємовідносин виникає необхідність аналізу цієї сфери з метою визначення тенденцій їх розвитку та взаємовпливу між ними. Для вивчення міжнародних відносин застосовують більшість загальнонаукових методів, проте одночасно з ними використовують і спеціальні методологічні підходи, зумовлені тим, що світові політичні процеси мають свою специфіку, відрізняються від політичних процесів, що розгортаються в рамках окремих держав.

Проблема методичного забезпечення досліджень є однією з важливих проблем будь-якої науки. Визначення предметної дефініції і самого предмета політології міжнародних відносин дає можливість з'ясувати питання про специфіку наукового методу та методології дисципліни.

У найбільш загальному розумінні «метод — це шлях, спосіб досягнення поставленої мети, завдань та результатів дослідження. Метод є передусім нормативним утворенням і містить у собі певну послідовність процедури його застосування. Він утворюється в науці як результат осмислення комплексу деяких сукупностей конкретного досвіду, а його функціональна сутність пов'язана з теоретичним або практичним освоєнням соціальної дійсності. У системі суспільних наук метод більш наближений до

соціально-емпіричної та конкретно-історичної царини, поєднуючи теорію з практикою» [30, с. 15].

Відмінність між методом і теорією має функціональний характер — будучи теоретичним результатом попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт майбутніх досліджень.

Застосування будь-якого методу передбачає послідовність операцій, що здійснюються на основі сформульованого плану в процесі пізнавальної діяльності.

Методи наукового пізнання поділяються на загальні та спеціальні. При цьому слід зазначити, що класифікація методів дослідження у сфері міжнародних відносин розроблена у вітчизняній політології недостатньо, тому для їх аналізу в основному використовуються досягнення західної політичної науки.

Під методикою взагалі розуміють створений на базі логіки і наукових положень комплекс засобів, призначений для рішення певного типу завдань, як правило, емпіричного змісту.

Методика досліджень — це система правил використання методів, прийомів і операцій.

Відтак завданням методики не є теоретичне обґрунтування отриманих результатів, вона цілком зосереджується на технічному аспекті експерименту та правилах, що їх необхідно дотримуватись у процесі дослідження.

Поширене уявлення про методологію як просту сукупність методів або науку про методи в контексті досліджень політичної науки має вигляд звичайної редукції.

У вітчизняній науковій літературі методологію визначають як «учення про науковий метод пізнання, або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Тлумачать методологію і як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію

науки або систему методів дослідження» [26, с. 24].

Проте головне призначення методології полягає в тому, що вона являє особливий тип раціональної свідомості, яка спрямована на розробку нових і вдосконалення існуючих методів пізнання.

Історична й культурна обумовленість методології виявляється в ході змін її основних засад, а також у процесах вироблення нових методологічних засобів.

Оскільки в ХХ ст. пізнавальні стандарти виявили власну залежність від самого процесу пізнання, розвиненості суб'єкта, що пізнає, а також від типу об'єктів пізнання, в методології сформувались нові критерії оцінки соціально-політичних процесів і соціокультурних явищ. Внаслідок цього в сучасній методології важливе місце стали займати питання, що пов'язані з динамікою пізнавальних проблем і формуванням нових пізнавальних завдань. Даний феномен позначився також і на методології досліджень міжнародних відносин і світополітичних процесів у ХХІ ст.

Втім у сучасній науці питання про методи та методологію дослідження міжнародних відносин і світополітичних процесів, незважаючи на значні досягнення у цій галузі, залишається відкритим і таким, що продовжує викликати гострі дискусії.

Приміром, у зарубіжній політичній науці в рамках традиційних, модерністських і пост-модерністських підходів існує чимало методик дослідження міжнародних відносин, які до того ж розподілені відповідно до національних наукових шкіл: американська, британська, французька тощо.

Наукові традиції європейської політичної науки про міжнародні відносини, хоча і базуються на спільному принципі методологічного плюралізму, мають характерні особливості, які відбивають різні в ідейно-політичному та соціокультурному плані підходи до міжнародно-політичних реалій.

Американська традиція аналізу міжнародно-політичних процесів у своїй методологічній основі не є цілісною і побудована на принципах

плюралізму.

Відсутність єдиного методологічного підходу та застосування широкого спектра методів соціальних і природничих наук є характерною особливістю американської політології. Використання різних методик дозволяє американським традиціоналістам і модерністам аналізувати міжнародні відносини з позицій політичного й методологічного плюралізму, що формально має виключати ідеологію з процесу верифікації результатів досліджень.

Саме на такій основі в рамках класичних, посткласичних і некласичних парадигм та їх новітніх модифікацій здійснюється в США велика кількість теоретичних та емпіричних досліджень міжнародних відносин і зовнішньої політики. Характерною особливістю цих досліджень є їх раціоналізм і прагматизм при дотриманні одного важливого концептуального підходу — розглядати світополітичні процеси крізь призму американських національних інтересів.

«Європейська науково-методологічна традиція пройшла стадії парадигмальної еволюції і наразі представлена французькою соціологічною, німецькою нормативною та британською комунітаристською школами аналізу міжнародних відносин» [17, с. 10-11].

Складовими частинами європейської традиції аналізу політичних процесів і міжнародних відносин є соціологізм, нормативізм і ціннісний компонент, що робить її доволі заангажованою стосовно ролі соціокультурних цінностей, національної ідентифікації та правових норм.

Залишаючись у тіні реалізму як переважно американської парадигми, — європейські студії політичної науки опрацювала свою концептуально-методологічну базу.

Французька методологія аналізу міжнародних відносин представлена широким спектром наукових досліджень — від Р. Арона, Г. Бутуля, М. Мерля (1960–1970-і рр.) до Б. Баді, М.-К. Смутс, Г. Девена, Т. де Монбріаля, праці яких опубліковані в XXI ст.

Сучасні дослідження французьких політологів ґрунтуються на концептуальних засадах мондіалізації, як політичної альтернативи американському глобалізму, і водночас мають відбиток національних традицій етатизму та егалітаризму.

Засновані Т'єррі де Монбріалем і Морісом Дюверже відповідно Французький інститут міжнародних відносин і Центр порівняльного аналізу політичних систем є ефективними продуцентами наукових досліджень з проблематики європейського будівництва і транснаціональної солідарності.

Незважаючи на широкий спектр їх тематики, вони відображають специфіку французької школи соціології міжнародних відносин. Прикмітною рисою французької наукової традиції вважається праксеологічний підхід до аналізу міжнародно-політичних відносин, у якому фактор дії розглядається як найбільш ефективний метод трансформації міжнародної системи.

Праксеологія, або наука про дію спрямована у даній площині на подолання кризових явищ і конфліктів шляхом формування міжнародного суспільства та поступового перетворення його на міжнародну спільноту. У цьому контексті показовими є теоретико-методологічні погляди Т. де Монбріала, який зазначав, що «міжнародні відносини являють собою найбільш істотну категорію для праксеологічних проблем, що існують в світі, який все ще залишається розподіленим на окремі політичні утворення, що конфліктує між собою» [46, с. 24].

Особливості методологічних підходів до міжнародних відносин у Великій Британії найбільш виразно представлені в наукових розвідках Б. Бузана, Х. Булла, Ч. Джонса, М. Вайта, Р. Літтла та інших авторитетних теоретиків і спеціалістів-міжнародників. «Дослідження цих науковців відмічені прагненням подолати крайнощі дихотомії реалізм-лібералізм у підході до міжнародних відносин і застосуванням принципів комунітаризму та колективної самореалізації у межах глобальної транснаціональної системи» [47, с. 24-25].

Методологічний підхід англійських політологів-міжнародників до аналізу світополітичних процесів ґрунтується на приматі історії, політичної філософії і міжнародного права, а не на теорії ігор, математичному аналізі та інших винаходах модерну, який отримав розвиток у США в період холодної війни. Своєрідність класичного підходу забезпечує англійській політології теоретичну та методологічну незалежність від більш розвиненої у парадигмальному і концептуальному плані американської наукової традиції як форми пізнання та теоретизування в галузі міжнародних відносин. Така форма незалежності стала можливою завдяки прихильності англійських науковців традиціям комунітаризму, що виникла внаслідок розпаду Британської імперії.

Німецька нормативно-порівняльна школа політичного аналізу міжнародних відносин представлена відносно невеликим колом сучасних політологів, першість у якому належить Ральфу Дарендорфу і Клаусу фон Бейме (у 1982–1985 рр. президент Міжнародної асоціації політичних наук).

«Розроблений ними та їх послідовниками поліваріантний і порівняльний методи (країна до країни) дозволяє аналізувати різні політичні системи та конфлікти, в тому числі міжнародні, з позицій постбіхевіоризму, який набув популярності в Європі в 70–90 рр. ХХ ст.» [27, с. 18].

Слід зазначити, що більшість фундаментальних праць німецьких політологів -міжнародників (Й. Фрідріхс, П. Шміттер, С. Шайнгольд, Л. Ліндберг та інші), присвячених переважно проблемам європейської інтеграції, були опубліковані в США та Великій Британії. Методологічно та ідейно вони ґрунтуються на постулатах К. Дойча, американського політолога німецького походження, відомого теоретика в галузі регіональної інтеграції і регіональної безпеки.

Раціональність використання універсальних методів аналізу політичних процесів і явищ доведена теоретичним і емпіричним шляхом. Практика доводить, що більшість соціальних наук не мають свого специфічного тільки їм притаманного методу. Стосовно свого предмета

вони використовують як методи соціальних, так і природничих наук, тобто застосовуються принципи міждисциплінарного підходу.

«У дослідженнях міжнародних відносин також не існує специфічного методу аналізу. Тому можна говорити лише про загальнонаукові методи чи методологічні засоби (системний підхід і комплексне аналітичне моделювання), а також про соціологічні методи (контент-аналіз, івентаналіз, побудова сценаріїв тощо)» [23, с. 4].

Відсутність у політології міжнародних відносин специфічного методу дозволяє припустити, що методологічні підходи цієї науки обов'язково мають ураховувати такі правила:

- відділяти дослідницьку позицію від будь-якої ідеології, морально-ціннісних суджень і особистих поглядів;
- використовувати аналітичні прийоми і процедури, які є спільними для соціальних наук;
- прагнути до систематизації, розроблення загальних підходів та моделювання міжнародних ситуацій.

Базовими методами та підходами, сукупність яких утворює систему методологічних принципів політології міжнародних відносин, доцільно вважати такі:

- принцип історизму, який потребує розглядати міжнародні відносини як процес суб'єктної взаємодії в окремий історичний період, а також історичні умови і форми його розвитку;
- принцип конкретності, який виражається у врахуванні реальних проявів соціальної активності в житті суспільства і який потребує брати до уваги не тільки матеріальні аспекти міжнародних відносин, але й рівень усвідомлення людьми, соціальними спільнотами та народами свого місця в міжнародних відносинах і шляхів їх розвитку;
- принцип об'єктивності, який поєднаний з двома попередніми і є необхідним критерієм оцінки соціальних, економічних та політичних процесів і явищ, які відбуваються в міжнародному середовищі та мають

праксеологічний вимір.

Решта методологічних принципів: системний, структурний, функціональний, моделювання та прогнозування за своєю гносеологічною сутністю є скоріше методами конструювання міжнародних відносин.

Сфера їх застосування є дуже широкою — від теорії і соціології міжнародних відносин до політичної теорії і порівняльної політології.

Провести демаркацію методів, що використовуються в зазначених наукових дисциплінах і політології міжнародних відносин, неможливо через епістемологічну однотипність головного предмета дослідження. «Таким предметом є політичний процес, який в онтологічному вимірі має однакову природу в усіх своїх проявах — внутрішній, міжнародній та світовій політиці. Дана теза доводить, що саме предмет науки визначає методи дослідження. Крім того, сам принцип демаркації, що був запропонований англійським філософом і соціологом К. Поппером для розмежування науки від ненауки, не стосується методологічного апарату» [46, с. 33].

Важливе місце в дослідженні світової політики і міжнародних відносин належить методам інструментального спостереження, зокрема контент-аналізу, аналізу документів, методу спостереження відображення політичної дійсності у мас-медіа.

У сучасному світі здійснення ефективної і результативної політичної діяльності (на міжнародній арені в тому числі), неможливе без підтримки населення, тому носіям влади усіх рівнів необхідно встановлювати та підтримувати постійні взаємозв'язки з суспільством. Через ці канали політики, зокрема, встановлюють зворотний зв'язок із виборцями, а держава – з громадянами, що дає їм можливість популяризувати владні рішення або підготувати громадськість до них.

Дослідження інформаційного простору напередодні політичного рішення дає можливість спрогнозувати його з високою ймовірністю. Вибір окремих дослідницьких прийомів при аналізі міжнародних відносин визначається особливостями поставлених завдань, тому маючи на меті

дослідження підготовки сприйняття суспільством владного рішення на політичній арені, звернемо увагу на такі методи, як аналіз документів та їх змісту, методу їх висвітлення та інтерпретації у мас-медіа.

Політичний аналіз включає в себе систематичну оцінку реальності та політичної життєздатності альтернативних політик, що зазвичай мають форму політичних документів. «Вивчення відповідних документів дає досліднику важливу інформацію про зовнішню політику держав та тенденції їх розвитку, про мотиви прийняття зовнішньополітичних рішень в тій чи іншій міжнародній ситуації. Проте щодо вивчення актуальних проблем міжнародних відносин, даний метод має ряд недоліків. Оскільки частина документів може носити закритий характер, у зв'язку з державною таємницею, дослідник, оперуючи тільки відкритими джерелами та не володіючи усією інформацією щодо розгортання подій міжнародної ситуації, може зробити хибний висновок» [29, с. 14-15]. Саме тому, якщо доступні документи не дають можливості адекватно оцінити наміри, цілі, передбачити можливі рішення і дії учасників зовнішньополітичного процесу, фахівці можуть застосовувати контент-аналіз.

Метод контент-аналізу застосовується для обробки значного за обсягом, несистематизованого текстового матеріалу, він особливо корисний у випадках, коли важливі для дослідження категорії, характеризувалися певними повтореннями у досліджуваних документах. В історії контент-аналізу першим прикладом застосування цього методу зазвичай вважають оцінку шведськими церковними діячами XVIII ст. збірника нових релігійних пісень та гімнів на предмет їх відповідності релігійним канонам. Це здійснювалося шляхом порівняння викладених у нових піснях релігійних ідей із трактуванням їх у вже існуючих офіційних релігійних текстах. Внаслідок цього їх визнали такими, що не відповідають релігійним догматам. Щоправда, це були радше форми порівняльного аналізу змісту текстів з метою їх цензурування, ніж контентаналіз у його сучасному розумінні.

Становлення наукового контент-аналізу в його нинішньому вигляді відбулося тоді, коли засоби масової комунікації стали засобами масового впливу на громадську думку. «Термін контент-аналіз почали застосовувати наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. американські журналісти Дж. Спід й Д. Уїлкокс, а остаточно він увійшов у науковий обіг завдяки таким дослідникам у галузях журналістикознавства, соціології, політології, політичної психології, як Б. Меттьюз, М. Уїллі, С. Кінгсбері, А. Кларк, Г. Харт, Дж. Вудворд і, безумовно, Г. Лассуелл» [27, с. 10].

Існує декілька видів контент-аналізу, в розрізі яких застосовуються різноманітні спеціальні методи, зокрема: 1) підрахунок символів (простий підрахунок ключових слів у тексті); 2) аналіз за елементами (вибір головних і другорядних частин тексту, визначення тем, пов'язаних з інтересами аудиторії); 3) тематичний аналіз (виявлення явних і прихованих тем); 4) структурний аналіз; 5) аналіз взаємовідносин різноманітних матеріалів (застосування структурного аналізу з вивченням послідовності публікації матеріалів, обсягу і часу виходу в друк). Побудова робочої гіпотези передбачає пошук та аналіз визначених характеристик у міжнародних документах, зокрема термінів та понять, які є репрезентативними у тексті (слова які часто зустрічаються в тексті та не несуть функціонального характеру).

При аналізі міжнародних відносин знаходить застосування і метод івент-аналізу (аналіз подій), заснований на спостереженні за динамікою подій на міжнародній арені з метою визначення основних тенденцій розвитку політичної ситуації в окремих країнах, регіонах і в світі в цілому. Згідно з даними досліджень, за допомогою івент-аналізу можна успішно вивчати міжнародні переговори. У цьому випадку в центрі уваги перебуває динаміка поведінки учасників переговорного процесу, інтенсивність висування пропозицій, динаміка взаємних поступок і т.д.

Отже, політичні процеси міжнародних відносин є взаємопов'язаними та взаємозалежними, а також перебувають під впливом демографічних,

економічними, соціальними чинників.

Наявність великої кількості чинників впливу спричиняє необхідність аналізу та прогнозування цієї сфери з метою визначення тенденцій їх розвитку та впливу на кожного суб'єкта політики та міжнародних відносин.

За допомогою вищезазначених методів стає можливою фіксація та спостереження події, з подальшим оцінюванням та встановленням причиннонаслідкових зв'язків.

Цілком імовірно, що дискусії про методи дослідження міжнародних відносин триватимуть, а їх головний дискурс полягатиме в з'ясуванні питання про те, який з них є найбільш раціональним та універсальним.

РОЗДІЛ II

ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1 Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин

Наука про міжнародні відносини є молодого наукою. Кожна держава з дня виникнення у своїй діяльності постійно приділяє особливу увагу зовнішнім зв'язкам, міжнародним відносинам, надає важливого значення участі спільно з іншими державами світу в системі міжнародних відносин.

Довгий час ці зв'язки та контакти вивчалися і аналізувалися представниками різних наукових галузей: істориками, філософами, юристами, економістами, військовими стратегами. Проте жодна з цих наук не ставила перед собою завдання спеціального вивчення об'єктів і суб'єктів міжнародних відносин, виникнення націй і держав, мотиви їх вступу у взаємні зв'язки, впливу внутрішніх змін у державах на зовнішній світ, виникнення і розвитку міждержавних торгових, фінансових, економічних, політичних, культурних відносин; формування міждержавних груп, спілок, їх вплив на світову політику; створення дипломатичних та інших зовнішніх зв'язків; структур та особливостей системи міжнародних відносин, міждержавних конфліктів, воєн, шляхів їх врегулювання.

Історики досліджували історію міжнародних відносин і дипломатії; філософи – сутність і теоретичні питання міждержавних відносин; юристи –

міжнародні правові проблеми; економісти – міждержавні економічні зв'язки; військові стратеги – геополітичну та геостратегічну характеристику світу.

Нарешті, з перетворенням політології і соціології в самостійну науку вивчення політичних проблем світової політики та міжнародних відносин, поступово виходячи за межі інших наук і дисциплін, стало самостійним об'єктом дослідження.

Зародження науки про міжнародні відносини почалося в Європі. Термін міжнародні відносини був введений в обіг англійським філософом Джеремі Бентамом (1748 – 1832), який в 1789 р. уперше застосував його в трактаті «Введення в принципи моральності та законотворчості».

За визначенням Дж. Бентама, «міжнародні відносини – це стихійно організовані стосунки великих національних держав. Їх серцевиною виступали міжнародні політичні відносини (відношення, що зачіпають найвищий рівень державної влади), які в цій якості в історії міжнародних зв'язків проіснували приблизно до початку 70-х рр. ХХ ст.» [14, с. 24].

Згодом цей термін був сприйнятий юристами і застосовувався винятково для позначення правових міждержавних взаємодій.

Саме на той час у Західній Європі остаточно склалася система суверенних національних держав. На зміну стосунків між царюючими монархами та правлячими династіями прийшли зв'язки між державно організованими народами-націями. Тоді ж оформилася і та модель міжнародних відносин, яка до недавнього часу вважалася еталонною. Згідно з нею громадянське суспільство кожної країни наділяло державу всіма повноваженнями у сфері забезпечення національної безпеки та зовнішніх відносин.

Уряд однієї держави згідно з цими повноваженнями вступав в офіційні зв'язки з урядом іншої держави, і саме за цим каналом здійснювалася більшість комунікацій не тільки між державними структурами, а й між різними суб'єктами громадянського суспільства цих країн. Таким чином, основним учасником системи міжнародних відносин визнавалася суверенна

держава.

Держава виступала системо-утворювальним елементом, а міждержавні зв'язки – структуро утворювальними. З цього часу на провідні позиції починає виходити та модель міжнародних відносин, в якій держави залишалися провідними, однак не панівними суб'єктами міжнародного життя, а світовий простір постає не розірваним на численні фрагменти, а тісно пов'язаним.

Після Другої світової війни були сформовані два підходи до розуміння змістовності та спрямованості міжнародних відносин.

Перший, отримавши назву "традиціоналістський", найбільш повне втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Моргентау (1904 – 1980). Вчений визначав міжнародні відносини як «політичні взаємини між націями, в основу яких покладена боротьба за владу – єдиний національний інтерес для всіх учасників або акторів міжнародного життя» [41, с. 140]. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства та жагою влади.

Прихильники другого підходу – модерністського – намагалися сформулювати більш широкі та різнобічні уявлення про сутність міжнародних відносин. Але на практиці вони часто ігнорували загальні соціальні закономірності й обмежували дослідження міжнародних відносин пошуками шляхів оперативного втручання у їх розвиток.

Найчастіше модерністи розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя (наприклад процес ухвалення зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення у життя). Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб'єктів цих відносин, переважно – до вивчення політики окремих держав.

У цілому міжнародні відносини розглядалися модерністами насамперед як звичайна сукупність зовнішніх політик окремих держав. Це уможливило виявлення оптимальних засобів досягнення окремих національних інтересів, але недооцінювало небезпеку їхнього зіткнення.

Представникам обох підходів не вистачало розуміння міжнародних відносин як цілісної системи та функціональної єдності її компонентів – з одного боку, і як діяльності на міжнародній арені різноманітних політичних акторів (держав, народів, суспільних і громадських рухів, організацій тощо) – з іншого.

Комплексний підхід почав формуватися від початку 70-х рр. ХХ ст. Він базувався на поглядах французького соціолога Марселя Мерля, який у праці «Соціологія міжнародних відносин» обґрунтовував можливість використання системної моделі для дослідження міжнародних відносин.

М. Мерль запропонував ввести новий критерій для визначення специфіки міжнародних відносин і назвав його «критерієм локалізації». За цим критерієм специфіка міжнародних відносин визначається як «сукупність угод або потоків, які перетинають кордони або ж мають тенденцію до перетинання кордонів» [46, с. 39].

Таке визначення дозволяє враховувати особливості кожного етапу в розвитку міжнародних відносин і не зводити їх лише до міждержавної взаємодії.

Міжнародні відносини – наукова дисципліна, що вивчає усі види взаємодії між державними учасниками на міжнародній арені: економічні, політичні, правові, воєнні, гуманітарні тощо. Дослідження міжнародних відносин мають, як правило, міждисциплінарний характер і орієнтовані на аналіз саме міждержавної взаємодії. Останнє відрізняє їх від аналізу світової політики.

Міжнародні відносини – це середовище в якому існує світова політика. Саме еволюція цього середовища справляє визначальний вплив на розвиток світової політики. Остання, в свою чергу, має великий зворотний вплив на еволюцію міжнародних відносин.

Політика завжди розглядалася як сукупність дій, спрямованих на досягнення певних результатів. Якщо це явище аналізувати в межах національної держави, то тут суб'єктами боротьби за політичні інтереси

виступають різні сили – особистість, соціальні групи, партії, суспільно-політичні рухи. Однак держава існує не окремо, вона перебуває в оточенні сусідніх країн, в певній мірі взаємодіючи з ними, формуючи, таким чином, своєрідний простір світової політики. Міжнародні відносини виступають тим простором, на якому стикаються і взаємодіють на різному рівні – двосторонньому, багатосторонньому, регіональному, глобальному – різні сили: державні, військові, економічні, політичні, громадські, інтелектуальні. Таким чином, світова політика виступає в якості змісту міжнародних відносин.

У свою чергу, світовою політикою називають процеси формування, ухвалення і реалізації рішень, які зачіпають життя світового співтовариства.

Міжнародні відносини як наукова дисципліна виникла після закінчення Першої світової війни. «В якості головних питань розглядалися тісно пов'язані проблеми: вивчення причин війни й умов миру. Метою нової академічної дисципліни стало з'ясування сутності процесів, які привели європейську цивілізацію до катастрофи Першої світової війни» [42, с. 540].

Проблема війни та миру, а в більш широкому плані – питання взаємодії держав стали основними в дослідженнях з міжнародних відносин. У центр міжнародної політики поставлена боротьба за владу, тобто здатність максимально впливати на поведінку інших міжнародних суб'єктів відповідно до власних інтересів.

«Навчальна дисципліна «Міжнародні відносини» виникла на початку ХХ ст. незабаром після закінчення Першої світової війни. Перша кафедра історії та теорії міжнародних відносин була створена в 1919 р. в Уельському університеті у м. Аберіствіт на факультеті міжнародної політики. Кафедра була створена на кошти відомого валлійського політика та філантропа, парламентарія -ліберала й активного прибічника Ліги Націй Девіда Девіса» [32, с. 34].

У 1927 р. у Лондонській школі економіки був відкритий факультет міжнародних відносин, який вперше став видавати дипломи з цієї

дисципліни.

Окремим університетом, який займався виключно вивченням міжнародних відносин, став Навчальний інститут міжнародних відносин у Женеві (Швейцарія), заснований за активною участю Ліги Націй.

Дослідження міжнародних відносин перебувають у центрі уваги багатьох науково-дослідних інститутів, незалежних аналітичних центрів, фондів. Найстарішим з них є Фонд Карнегі за міжнародний мир, створений у 1910 р. У 1916 р. у Вашингтоні (США) створено Брукінгський інститут – один із найважливіших аналітичних центрів, що спеціалізується на суспільних науках, муніципальному управлінні, зовнішній політиці та світовій економіці.

Після Другої світової війни, насамперед у США, з'являється велика кількість навчальних і наукових закладів, полем діяльності яких були міжнародні відносини.

Наприклад, «на базі Стенфордського університету (США) у 1946 р. організовано Міжнародний науково-дослідний інститут з вивчення проблем стратегії національної безпеки США. У 1946 р. створюється школа міжнародних відносин Каліфорнійського університету. У Принстонському університеті (1951 р.) був створений Центр міжнародних досліджень. У 1962 р. у Джорджтаунському університеті створюється центр стратегічних і міжнародних досліджень, де свого часу працювали Г. Кіссінджер, Зб. Бжезинський, А. Джордан та ін.» [31, с. 24].

Якщо сутністю внутрішньої політики стає боротьба за владу всередині окремих держав, то зовнішня політика перетворюється на боротьбу за владу та вплив на міжнародній арені. Для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей держави використовують широкий набір як мирних, так і не мирних засобів.

У ХХІ ст. держави оперують більш потужним зовнішньополітичним інструментарієм. Таким чином, «міжнародні відносини – це свого роду середовище, простір, в якому існує світова політика. Саме еволюція цього

середовища справляє визначальний вплив на розвиток світової політики. Остання, в свою чергу, має великий зворотний вплив на еволюцію міжнародних відносин» [36, с. 52].

Отже, міжнародні відносини слугують середовищем для світової політики, яка розглядається як боротьба за владу та вплив на міжнародній арені. Провідну роль у такій боротьбі відіграють держави. Тільки вони, єдині з усіх інших суб'єктів міжнародних відносин, володіють усіма необхідними військовими, економічними, дипломатичними та психологічними засобами для ведення такої боротьби.

Світ постійно змінюється, це впливає і на міжнародні відносини. Важливою характеристикою сучасного етапу їх розвитку є динамічність і певні тенденції. Перша тенденція розвитку міжнародних відносин – розосередження влади. Питання про майбутнє системи міжнародних відносин відкрите.

«Деякі політологи-міжнародники вважають, що нині відбувається формування колективного лідерства США, Західної Європи, Росії та Китаю. Інші стверджують, що США треба визнати єдиним світовим лідером. Треті вбачають можливість відродження біполярної системи, де, однак, місце СРСР в ідеологічному та військово-політичному протистоянні з США обійме Китай» [36, с. 16].

Однак принципова своєрідність сучасної епохи полягає в тому, що зараз не можна говорити про абсолютне лідерство тих чи інших держав у системі міжнародних відносин. Зміни у розстановці політичних сил на світовій арені, формування багатополюсного світу створюють безліч альтернатив розвитку та надають більш широке поле для пошуків розв'язання міжнародних глобальних і регіональних конфліктів, міждержавних спорів.

Друга тенденція сучасних міжнародних відносин – нове розуміння ролі ядерної зброї в системі національної безпеки. «Досі система міжнародних відносин була заснована на ядерному стримуванні, коли

загроза ядерного нападу нейтралізується загрозою удару з нанесенням агресору непоправної шкоди. На початку 1980х рр. радянські й американські вчені прорахували наслідки такого обміну ядерними ударами. Відкрилася картина «ядерної зими», або «ядерної ночі», яка означала загибель людства. Підсумком стало визнання того, що ядерна війна не може бути засобом досягнення політичних, економічних, ідеологічних і будь-яких інших цілей в умовах, коли різко посилилася глобальна взаємозалежність держав» [38, с. 351].

Прийшло розуміння, що недостатньо обмежити коло «ядерних» держав, недостатньо не допускати поширення ядерної зброї. Постало питання про необхідність вжити заходів до знищення частини накопичених запасів ядерної зброї. Хоча в умовах так званої «холодної війни 2.0» між США та Росією це здається утопією, але до цього треба прагнути, це необхідна умова існування самого людства.

Третя тенденція розвитку міжнародних відносин – включення в коло забезпечення безпеки світового співтовариства. Крім військових, постали проблеми іншого характеру: зміна клімату та руйнування природного середовища, боротьба з голодом, диспропорції в економічному та науково-технічному розвитку тощо.

Четверта тенденція розвитку міжнародних відносин — їхня демократизація. Необхідний демократичний контроль над зовнішньою політикою та системою міжнародних відносин, щоб уникнути небезпечних для світу ситуацій. Така демократизація проявляється в тому, що, висловлюючи (на виборах) своє ставлення до зовнішньої політичного курсу уряду, люди тим самим впливають на міжнародні відносини.

Ефективним засобом впливу на позиції держав і курс урядів стають також звернення та рекомендації, прийняті у ході міжнародного діалогу громадськості.

П'ята тенденція розвитку міжнародних відносин – поява впливового, але деструктивного гравця міжнародних відносин – міжнародного тероризму,

який охопив тенетами терористичних організацій всі країни світу, активно впливаючи на зовнішню політику деяких держав.

Міжнародні відносини мають анархічний характер, хоча не втрачає актуальності роль єдиного світового центру із запобігання конфліктам. Проте поступово виникають нові ризики в міжнародних відносинах, тому тенденції не можна розглядати в статистиці, вони постійно змінюються і ставлять перед людством нові виклики.

«Сукупність наукових парадигм, яка становить концептуальний зміст і віддзеркалює історичні етапи вивчення суспільно-політичного життя, використовується в теоретичних дослідженнях міжнародних відносин та зовнішньої політики. У свою чергу, методологія як особливий тип раціональної свідомості, що спрямована на розроблення методів пізнання, передбачає використання парадигмального підходу до інтерпретації міжнародних процесів і ситуацій» [34, с. 18].

Реалізм був і залишається провідною традицією теорії міжнародних відносин та однією з найдавніших новоєвропейських політичних філософій. Він має неабияке прикладне значення, оскільки, зародившись у класичній європейській політичній практиці, продовжує надавати ефективні правила та настанови щодо зовнішньої політики всіх країн світу.

Ідейна основа класичного реалізму – це погляди та наукові праці таких філософів минулого, як Фукідід, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс та ін. «Реалізм сформувався як самостійний теоретичний напрям у 30 – 40 рр. ХХ ст. у США на тлі розквіту європейських тоталітарних режимів, зовнішню політику яких він намагався пояснити за допомогою теоретичної моделі, принципи якої згодом поширилися на весь світ» [32, с. 55].

В основу концепції класичного реалізму її авторами були закладені такі ідеї: міжнародним відносинам притаманний анархізм. На відміну від внутрішньополітичного життя, яке чітко регулюється правовими нормами, міжнародні відносини розвиваються стихійно, вони непідвладні системній організації світового простору. «Головним актором міжнародних відносин є

не бізнес-структури, а тільки національна держава, яка діє раціонально. На міжнародній арені держави діють відповідно до своїх національних інтересів, прагнуть до встановлення контролю над найважливішими економічними ресурсами – людьми, територією, природними багатствами, виходами до морських і наземних комунікацій. Основою подієвої змістовності міжнародної політики є військове протиборство, а інструментом – військова міць. Для того, щоб вижити, держави зобов'язані непинно опікуватись розвитком свого військового потенціалу, своєчасно організовувати або вступати в коаліції з союзниками з метою збереження балансу сил на світовій арені» [28, с. 24-25].

Нехтування цими заходами або їх зволікання неминуче призводить до військової катастрофи та загибелі держави; право на існування мають лише потужні у військовому сенсі країни, а малі держави приречені або на зникнення, або на залежне, підконтрольне існування.

Причинами конфронтаційних відносин між країнами, на думку ідеологів класичного реалізму, є агресивна природа людини, яка у своєму повсякденному житті нерідко слідує логіці, що запозичена зі світу тварин. Ця людська агресивність може бути пом'якшена урбанізацією, науковотехнічним і загальнокультурним прогресом або поглиблена ними.

Серед засновників сучасного політичного реалізму – американський дослідник міжнародних відносин Фредерик Льюїс Шуман (1904 – 1981). Згідно з його уявленнями, «держави, що наситилися та задоволені існуючим розподілом території, ресурсів, влади, престижу, завжди прагнули до збереження миру; ті, що не наситилися, – до перегляду статус-кво » [28, с. 26-27].

Помилка ідеалістів полягає у тому, що вони застосовували критерії індивідуальної моралі до поведінки держав, порівнюючи війну зі злочинними діяннями індивідів (грабїж, розбїй). Насправді, вважає Шуман, «політики не застосовують моральні критерії до війни та миру між державами. Добре, на їхню думку, все те, що веде до збільшення могутності

держави, погано – що призводить до зниження могутності» [24, с. 32].

Отже, резюмує Шуман, «у міжнародних відносинах немає місця моралі й етиці, війна та дипломатія є специфічними методами забезпечення могутності. Війна і мир не моральні категорії, вони антагоністи в одвічній і постійній боротьбі держав за владу». [24, с. 33]

Поряд зі спадщиною європейської політичної думки у формуванні школи політичного реалізму певну роль відіграли роботи американського філософа та теолога Карла Рейнгольда Нібура (1892 – 1971). Досліднику належить найбільший внесок у розвиток політико-філософських основ реалізму. Увага до чинників сили є наслідком, а не основою реалістичної теорії. Усупереч розповсюдженій думці про несумісність реалізму з мораллю і етичними принципами, саме моральні імперативи дали точку опори для його розвитку.

Найбільш видатним представником школи політичного реалізму в США вважається Ганс Морґентау (1904 – 1980). «Суспільство та його політична підсистема керуються об'єктивними законами, укоріненими в людській природі; саме в ній містяться об'єктивні закони, що регулюють суспільно-політичні відносини. Відмовитися від виконання цих законів може лише людина, котра цілком усвідомлює ризик поразки. Людська природа є вічною та незмінною, як і закони політики». [24, с. 34] Ця природа та закони були адекватно описані та витлумачені ще класичними філософами Китаю, Індії і Стародавньої Греції та майже не змінилися від тих часів. Г. Морґентау остаточно підтверджує свій послідовний традиціоналізм, стверджуючи, що новизна в політичній теорії – не обов'язково чеснота, так само як стародавність – не обов'язково недолік.

Не будучи американцем за походженням (його батьківщина Німеччина), Г. Морґентау проявив себе активним прихильником захисту інтересів США на міжнародній арені. З його точки зору, міжнародна політика, як і будь-яка інша, є боротьбою за владу. Саму ж владу він розглядав як можливість контролю над умами та вчинками людей.

У сфері міжнародних відносин під боротьбою за владу Г. Морґентау мав на увазі боротьбу держав за утвердження своєї силової переваги та впливу в світі. Держава, як і людина, має внутрішнє бажання переважати над іншими, що веде до розв'язування воєн. Науковець сформулював основний тезис політичного реалізму, сутність якого у тому, що «цілі зовнішньої політики повинні визначатися в термінах національного інтересу та підтримуватися відповідною силою»[38, с. 183].

Відповідно, можна дійти висновку, що головні категорії американської школи політичного реалізму – національний інтерес і національна сила.

В англomовній літературі поняття нація тотожне поняттю держава, що відповідає західним традиціям і реаліям, де давно вже сформувалися і національні держави, і громадянське суспільство. Зосереджуючись на національно-державних інтересах, представники школи політичного реалізму підрозділяють їх на постійні (основоположні) та проміжні інтереси.

До постійних відносять: інтереси національної безпеки – захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої небезпеки; національні економічні інтереси – розвиток зовнішньої торгівлі та зростання інвестицій, захист інтересів приватного капіталу за кордоном; інтереси підтримки світового порядку – включають взаємовідносини з союзниками, вибір зовнішньополітичного курсу.

Проміжні інтереси за ступенем значущості можна вибудувати в такому порядку: інтереси виживання – запобігання загрозам самому існуванню держави; життєві інтереси – створення умов, що запобігають завданню серйозної шкоди безпеці та добробуту всієї нації; важливі інтереси – запобігання нанесенню потенційно серйозного збитку для країни; периферійні, або дрібні, інтереси – пов'язані з проблемами переважно локального характеру. Залежно від конкретної ситуації, що складається у світовій політиці, на перше місце висуваються ті чи інші основоположні або проміжні інтереси в різних поєднаннях між собою.

Розкриваючи здатність держави контролювати дії інших держав,

міжнародна політика має три основні джерела та, відповідно, переслідує три основні цілі: прагнення до вигоди; побоювання зазнати шкоди або опинитися в не вигідному становищі; повага до людей та інститутів.

«Формування неореалізму пов'язано зі спробами адаптувати класичний реалістичний підхід до змін, що відбувалися в міжнародних відносинах до 1970-х рр. XX ст.: глобалізація міжнародних економічних відносин, підвищення ролі транснаціональних корпорацій і неурядових організацій» [42, с. 54].

Водночас змінювалися уявлення про важелі домінування. Військова міць вже не гарантувала глобальної переваги. Значущості почала набувати економічна міць, а також можливості культурної експансії і технологічного домінування.

Основоположником неореалізму в американській політичній науці вважається Кеннет Уолтц (1924 – 2013), який був переконаний в закономірному характері міжнародних відносин і, отже, в можливості створення раціональної теорії, яка їх вивчає і аналізує. На думку політолога, «міжнародні відносини – це цілісна система; держави є основними та самостійними одиницями міжнародних відносин, які слід розглядати не відокремлено, але в полі утворених ними структур. Дії держав можуть пояснюватись тиском, який чиниться на них міжнародним суперництвом, обмежуючи та звужуючи їх вибір» [12, с. 40].

Неореалістичний підхід заснований на тих же базових принципах, що і реалізм класичний, проте ряд ключових понять набув у ньому іншого забарвлення: анархічна природа міжнародних відносин збереглася, але набула вигляду зрілої анархії, яка може регулюватися спільнотою західних країн; поведінку держав не можна виводити з єдиного критерію військової могутності.

Багато що в світовій політиці залежить від економіки і особливо – від міжнародної торгівлі та промислової кооперації. Тому аналіз світових процесів має охоплювати вивчення структури міжнародних відносин, яка

має прямий вплив на ухвалення зовнішньополітичних рішень державними лідерами; поняття сили не зводиться цілком до військового аспекту й охоплює і економіку, і науку, і культуру. А прийоми з військового арсеналу тепер можна застосовувати в царині на економіки та торгівлі.

Проте держави зобов'язані стояти на сторожі балансу сил, своєчасно створюючи коаліції – тепер уже не військові, а торгово-економічні; головним джерелом військової могутності є ядерна зброя – найважливіший гарант запобігання як звичайній, так і ядерній війні. До ядерного клубу входять: США і Росія (сумарно їм належить 93 % ядерного арсеналу світу), Великобританія, Франція, Ізраїль, Пакистан, Індія, Китай, Північна Корея.

Необхідно зазначити, що неореалізм не так потіснив класичний реалізм, скільки доповнив його тими положеннями, які усучаснили всю доктрину політичного реалізму, що відповідає вимогам вивчення як грубих, так і м'яких форм міжнародної конкуренції і панування.

Одночасно стерлися теоретичні відмінності політичного реалізму від його головного внутрішнього опонента – лібералізму.

В період після закінчення холодної війни позиції політичного реалізму похитнулися насамперед в конфігураціях зовнішньої політики західних країн. Але на початку нового тисячоліття інтерес до реалізму з боку провідних країн світу відродився. Виною тому – виклик, кинутий Заходу міжнародним тероризмом.

У зв'язку з цим важливого значення набула концепція американського дослідника Самуеля Хантингтона (1927 – 2008), сформульована у статті «Зіткнення цивілізацій» (1993).

Слід зазначити, що, хоча С. Хантингтон ніколи не афішував свого ідейного споріднення з реалізмом, його погляди добре узгоджуються з постулатами як класичного реалізму, так і неореалізму. «Схожість поглядів дослідника з положеннями класичного реалізму проявляє себе в тому, що основну змістовність сучасних міжнародних відносин він вбачає у збройній боротьбі, що набула нової форми – зіткнення цивілізацій. Але якщо в

класичному реалізмі боротьба держав обумовлювалася протилежністю їх економічних і політичних інтересів, то у Хантингтона каталізатором міжнародних конфліктів виступає культура/цивілізація, а самі ці конфлікти набувають, таким чином, ірраціонального, позаекономічного характеру» [3, с. 66].

Дослідник виокремлював вісім цивілізацій, між якими будуть відбуватися конфлікти: православна, західна, ісламська, індуїстська, китайська, японська, латиноамериканська й африканська.

Хантингтон виділив три найбільш антагоністичні культурно-цивілізаційні типи – християнсько-західний, ісламський і конфуціанський. Їх ворожість не є взаємною, оскільки сторони ворогують не між собою, а утворюють коаліції.

За Хантингтоном, осередком сучасної світової політики є протистояння західно-християнської та ісламської цивілізацій за нестійкого нейтралітету конфуціанського світу, в будь-який момент готового зіткнутися з ворогами Заходу. На думку С. Хантингтона, «найважливішою в глобальному масштабі розколотою країною є Україна. Питання приналежності України до Заходу чи Сходу завжди було основним для вітчизняної історії. Територією України проходить історично обумовлений кордон між західноєвропейським і православним цивілізаційними масивами, які поступово сформувалися на континенті після релігійних війн XVII і національних революцій XIX і XX ст.» [3, с. 67 -69].

Особливість неореалістів полягає в тому, що, в цілому зберігаючи віру в основні ідеї політичного реалізму щодо конфліктного характеру політики на міжнародній арені й анархічної природи світопорядку, визнають необхідність аналізу світових реальностей за роллю інституційних і нормативних факторів, міжнародного права та міжнародних організацій, прерогативою яких є врегулювання криз і конфліктів, ядерне стримування, інтернаціоналізація світової економік і забезпечення взаємозалежності держав.

Якщо політичний реалізм можна назвати концепцією, предметом якої є міжнародні відносини як такі, то лібералізм – це цілісна, системна модель організації суспільного життя на певних ліберальних принципах.

Іншими словами, міжнародна і зовнішньополітична проблематика виступає в лібералізмі одним з його аспектів, а розуміння внутрішніх мотивів і характеру зовнішньої політики держав тісно пов'язане з принципами організації суспільства. Зовнішня політика держави є прямим продовженням внутрішньої – такий головний лейтмотив міркувань адептів ліберальної доктрини міжнародних відносин.

«Ліберальний підхід в теорії міжнародних відносин двічі за свою історію пережив періоди підйому. Перший – на початку ХХ ст., коли лібералізм був пов'язаний з ім'ям 28-го президента США Вудро Вільсона, який проголосив відкритість зовнішньополітичної діяльності та дипломатії, орієнтацію у зовнішній політиці на демократичні принципи, співпрацю і мораль» [7, с. 515].

Необхідно підкреслити, що основна ідея лібералізму в міжнародних відносинах – переконання у необхідності та можливості покінчити зі світовими війнами та збройними конфліктами між державами шляхом правового регулювання та демократизації міжнародних відносин, поширення на них норм моральності та справедливості. Головні положення класичного лібералізму зводяться до такого: «людина не агресивна за своєю природою, вона націлена на співпрацю; війна – це проблема, яку можна вирішити тільки спільними зусиллями; міжнародне співтовариство має усвідомити необхідність міжнародних інститутів, здатних запобігти збройному конфлікту; державам необхідно реформувати свої політичні системи, з тим щоб демократичне правління всередині кожної країни сприяло встановленню миру та розвитку співробітництва на планеті; на міжнародній арені діють не тільки силові, а й інші чинники – такі, як економіка та мораль» [41, с. 240].

На відміну від реалістів, у лібералів прямо протилежний погляд на

природу людини. Вони підкреслюють її прагнення до співпраці, миру; орієнтацію на справедливість і мораль (з цієї причини підхід називають лібералізмом).

Для політичного лібералізму, або як його іноді називають політичного ідеалізму, першоосновою міжнародних відносин були мораль і право. Прихильники цього підходу намагалися аналізувати цілі та завдання зовнішньої політики виходячи з моральних і абстрактноправових норм.

Другий підйом лібералізму в міжнародних відносинах припав на кінець ХХ ст. Піднесення впливу лібералізму було пов'язано з дискредитацією комуністичної ідеології, яка ототожнювалася з радянською догматичною та жорстко кодифікованою версією марксизму. Активний розвиток і піднесення теорії неолібералізму розпочалися ще в середині 1970-х рр., що відіграло значну роль у переструктуруванні сучасного капіталізму. «На перший план було висунуто низку базових ліберальних цінностей, проголошених основами стабільності західного суспільства та найвищими критеріями людської цивілізації: свобода, з якої випливають толерантність і право на приватність життя; конституціоналізм і панування права, що є практичними та інституціональними принципами, за допомогою яких гарантуються і захищаються свободи особистості; почуття раціональності, яке поєднує лібералізм з духом науки та пізнання» [36, с. 18].

Лібералізм і демократія розглядаються як природні та гармонійні партнери, проте взаємозв'язок між ними є доволі складним і не завжди однозначним. У деяких випадках застосування ліберальних підходів і мета захисту ліберальних цінностей спричиняли певні відступи від базових настанов щодо демократично-конституційних елементів.

Провідними представниками сучасного неолібералізму, можна назвати американських вчених Дж. Ная, Р. Кеохейна, С. Краснера, М. Дойля та ін.

Відомі його теоретики Роберт Кеохейн (нар. 1941) і Джозеф Най (нар. 1937) вважали, що між країнами існує безліч зв'язків і відносин, в яких сила або могутність не є дієвим інструментом реалізації політики. Тому «чинник

збройної сили не настільки значущий, як вважають неореалісти. Вплив за допомогою збройних сил на інших учасників міжнародного спілкування, стає занадто дорогим і в прямому, і в переносному сенсі» [5, с. 24].

Більш ефективними засобами впливу є економічні та правові важелі. У зв'язку з цим особливо підкреслюється взаємозв'язок політики й економіки, зважаючи на нівелювання наприкінці ХХ ст. чинника військової сили в світовій політиці. Як і концепція політичного реалізму, сучасна ліберальна теорія наріжним каменем міжнародних відносин називає людську природу. Але на відміну від реалізму, який називав людину агресивною і некерованою, ліберальна думка відстоює такі її якості, як миролюбність, прихильність ідеалам співробітництва, моралі та взаємодопомоги.

Отже, метою зовнішньої політики держав є накопичування багатства на основі взаємовигідного співробітництва та пошуку шляхів його розширення; міжнародні відносини не є анархічними та некерованими. Їх можна та потрібно регулювати за допомогою міжнародних договорів і створення спеціальних організацій, що регулюють міждержавні відносини; держави сьогодні не є безумовними домінантами міжнародних відносин.

Важливу роль у світових процесах відіграють міжнародні організації, громадська думка та бізнес; війна – це не об'єктивна риса світової політики, а біда людства, якій необхідно протиставити курс на загальне та повне роззброєння, а також систему міждержавних договорів і жорсткі механізми контролю над їх виконанням; військова сила – важливий інструмент зовнішньої політики держави; важливою умовою міжнародного миру є просування демократії, оскільки демократичні країни прагнуть примножувати власні багатства, а не витрачати сили на протистояння.

Великою перемогою лібералів в ХХ ст. стало створення Ліги Націй (1919) і ООН (1945), роль якої в сучасній світовій політиці підтримується провідними державними діячами.

Ліберально-ідеологічне трактування міжнародних відносин зводиться

до толерантної політики держави щодо інших суб'єктів, заснованої на універсальних моральних і правових цінностях.

2.2 Взаємозв'язок і характер стосунків між основними учасниками міжнародних відносин

Міжнародні відносини є насамперед процесом взаємодії учасників, характер якого виходить за рамки їх територіальних утворень.

Поняття актор і суб'єкт міжнародних відносин іноді вживають як синонімічні, але різниця між ними існує.

«У терміні суб'єкт позначається генетична спорідненість теорії міжнародних відносин з міжнародним правом. У міжнародному праві суб'єкти – це учасники міжнародних відносин, які наділені правами й обов'язками, здійснюваними на основі юридичних норм, і несуть у необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність за їх порушення» [9, с. 246].

Міжнародний актор в дослідженнях міжнародних відносин, як правило, розглядається як будь-яка дійова особа, яка бере активну участь у міжнародних відносинах і прагне до зміни статус-кво.

У сфері міжнародних відносин під актором розуміють будь-який авторитет, організацію, групу та навіть індивіда, здатних відігравати певну роль, впливати.

Необхідно підкреслити, що термін актор часто використовується міжнародними експертами та в ЗМІ, а в науковій літературі про міжнародні відносини цей термін ще не набув розповсюдження.

Значущою віхою в міжнародних дослідженнях з питання учасників-акторів міжнародних відносин виявилась публікація в 1977 р. монографії під редакцією Джозефа Ная і Роберта Кохейна «Транснаціональні відносини та світова політика». «Автори сформулювали ідею трансформації Вестфальської моделі світу під впливом діяльності недержавних транснаціональних акторів. Тим самим було покладено початок одному з напрямів неолібералізму – транснаціоналізму, або плюралізму» [5, с. 24].

Дж. Най і Р. Кохейн розширили уявлення про акторність на міжнародній арені. Поряд з державами у ролі акторів світової політики почали виступати недержавні учасники.

Уже на початку 1970-х р. дослідники побачили мережевий ефект впливу недержавних акторів на світову політику.

Вчені наочно продемонстрували ідею трансформації політичної моделі світу. Вона полягала у тому, що до міждержавної взаємодії додавалась транснаціональна взаємодія інших акторів.

"Посилення ролі недержавних акторів зумовлено перш за все зменшенням суверенітету та посиленням впливу глобальних процесів на внутрішню ситуацію в державі, що призводить до інтернаціоналізації внутрішньої політики та зростання незалежності найрізноманітніших субнаціональних акторів » [5, с. 25].

У свою чергу, діяльність цих недержавних акторів на міжнародній арені має наслідком ерозію державного суверенітету, що проявляється у зниженні ступеня автономності держав як замкнених суспільно -політичних систем.

Наявні умови міжнародної взаємодії обмежують суверенне право урядів здійснювати власну зовнішню та внутрішню політику, змушуючи їх зважати на інтереси інших держав і навіть недержавних суб'єктів міжнародних відносин.

Держави і надалі продовжують займати важливі позиції у світовій політичній системі, однак їхня роль як домінантних елементів буде зменшуватися до важливих, але не первинних акторів світової політики.

Специфіка міжнародних відносин і міжнародної політики розкривається через аналіз їх структурних елементів – насамперед суб'єктів.

«Суб'єктами (акторами) міжнародних відносин є: держави, міжнародні урядові та неурядові організації, суспільні рухи, транснаціональні корпорації, релігійні об'єднання, народи, етноси, політичні та суспільні лідери» [44, с. 39].

Головним актором міжнародних відносин залишається держава, хоча в контексті посилення впливу ТНК на економічний та політичний світовий простір вагомість держав значно зменшується.

Держава з найдавніших часів виступає основним суб'єктом міжнародного права.

Зовнішня політика держав багато в чому визначає характер міжнародних відносин тієї чи іншої епохи; вона безпосередньо впливає на ступінь свободи та рівень добробуту індивіда. Діяльність і навіть існування міжнародних організацій, інших учасників міжнародних відносин значно залежить від того, як до них ставляться держави. Крім того, держава є універсальною формою політичної організації людських спільнот: сучасне людство, за деякими винятками, об'єднане в держави.

Процес утворення нових держав триває донині. «Якщо в якості активних суб'єктів міжнародного життя в XV ст. налічувалося п'ять-шість держав, у 1900 р. їх стає вже 30. У 1945 р. членами ООН були 60 держав; у 1965 – 100, у 1990 – 160, 1992 – 175, 1996 – 185, 2019 – 197 країн» [12, с. 46].

Для того щоб стати членом ООН і, отже, отримати визнання в якості суб'єкта міжнародного права, держава повинна володіти незалежним урядом, територією і населенням. Функції держави зводяться до підтримання порядку та безпеки в рамках відокремленої кордонами території, створення умов для соціального й економічного розвитку суспільства, для розподілу благ і послуг, підтримки зайнятості та задовільнення основних потреб населення.

Історичні форми держави характеризуються різноманіттям. У своєму розвитку вона пройшла шлях від античних полісів і світових імперій в давнину, європейських монархій Нового часу – до виникнення національної держави (або держави-нації) в XIX ст.

Однак аж до XV – XVI ст. держави, в силу відсутності суворих територіальних кордонів, слабкості впливу центральної влади на периферії, панування общинної форми організації соціуму, не були ще державами в

повному (сучасному) значенні цього поняття.

«Сучасна форма державності пов'язана з поняттям суверенітету. Спочатку суверенітет означав необмежену владу монарха здійснювати свою волю всередині країни та представляти державу за її межами (тобто визначати її внутрішню і зовнішню політику) і відображав прагнення правителів звільнитися від панування феодальних традицій і церковної ієрархії» [27, с. 150].

Становлення суверенітету відбувалося в запеклій боротьбі, яка прийняла форму релігійних воєн, що охопили всю Центральну Європу та точилися з перемінним успіхом майже тридцять років.

Після закінчення війни в 1648 р. був створений Вестфальський мирний договір, який заклав основи сучасної системи міждержавних відносин, будучи заснований на взаємному визнанні юридичної рівності, незалежності кожної держави, визнання її суверенітету.

У XVIII ст. в розвитку державності починається нова фаза – перехід від суверенітету монарха до суверенітету нації. У Західній Європі формується національна держава, або держава-нація.

Таким чином, виникнення та існування сучасної форми державності тісно пов'язане з оформленням і розвитком такого виду соціальної спільності, як нація. Однак необхідно мати на увазі, що як не існує природних кордонів між державами (всі вони є продуктом історії, результатом співвідношення сил і тому мають штучний, тобто політичний характер), так не існує і підстав для уявлень про біологічну сутність націй.

Нації – дуже складне явище, вони формуються і зміцнюються в процесі політичної соціалізації, поширення і засвоєння релігійних вірувань, традицій, інших культурних цінностей, що сприяють консолідації соціальної спільності. «Ознаками нації виступає спільність економічного життя, спільність території проживання, єдність культури, що виявляється в єдності мови, релігії, соціальних норм поведінки. Певну роль у формуванні нації може відігравати і загальне етнічне походження людей, хоча цю роль

не можна вважати вирішальною» [40, с. 33]. Це, нарешті, – загальний історичний досвід, відчуття спільної долі, спільності минулого, сьогодення і майбутнього.

Водночас жоден із зазначених чинників не є достатнім для того, щоб розглядати соціальну спільність як націю. Так, для багатьох націй характерна наявність декількох мов (Швейцарія), релігій (Китай), культур (Індія) тощо.

Мабуть, найбільш стійкою є спільність національної самосвідомості, відчуття єдності історичної долі.

Однією з вирішальних у розумінні походження і сутності держави є категорія національно-державний суверенітет. Він має два основних аспекти – внутрішній і зовнішній. Йдеться, з одного боку, про свободу держави обирати свій шлях економічного розвитку, політичного режиму, цивільного та кримінального законодавства тощо. А з іншого – про невтручання держав у внутрішні справи інших, про їх рівність і незалежність.

Однак принцип суверенітету національних держав призводить до неоднозначних наслідків в міжнародних відносинах, а саме: кожна держава змушена так чи інакше поєднувати у своїй зовнішній політиці досить суперечливі функції. Так, держава може прагнути до національної експансії в найширшому сенсі цього слова, включаючи збільшення територій, впливу, ресурсів, союзників тощо. Вона може опікуватись захистом (збереженням) свого територіального простору та свого національного інтересу. Нарешті, держава може відмовлятися від тих чи інших безпосередніх вигод на користь зміцнення миру та солідарності в міждержавних відносинах; кожна держава прагне до забезпечення власної безпеки.

Однак це прагнення, з огляду на те, що воно властиво всім суверенним державам-націям в умовах плюралізму суверенітетів, породжує одну з найскладніших і актуальних проблем міжнародних відносин – так звану дилему безпеки. Вона полягає в тому, що «збільшення безпеки однієї з держав може розглядатися як небезпечність для іншої і викликати з її боку відповідні реакції – від гонки озброєнь до превентивної війни; формально-

юридичну рівність держав, визначення її з позиції міжнародного права не можна скасувати з причини, що вони розрізняються за своєю територією, населенням, наявністю природних ресурсів, економічним потенціалом, соціальною стабільністю, політичним авторитетом, рівнем озброєності. Ці відмінності резюмуються у нерівності держав з точки зору їх національної могутності» [38, с. 38].

Наслідком такої нерівності є міжнародна стратифікація з характерною для неї фактичною ієрархією держав на міжнародній арені. До складових могутності суб'єктів світової політики (держав) належать: «їх військова підготовка й організація, географічне розташування, природні ресурси, промисловий потенціал, чисельність населення, якість дипломатії і розвідки, національний характер та інше» [39, с. 39].

Разом з тим у сучасному світі держави не можуть керуватися вузькими національними інтересами та проводити зовнішню політику лише у категоріях сили. Будь-яка держава змушена зважати на інтереси інших країн, поважати їх, що потребує дотримання певних норм поведінки на міжнародній арені. З точки зору міжнародного права держави є формально рівними в юридичному відношенні, але надзвичайно відрізняються за національною могутністю.

«З урахуванням чинників національної могутності та здатності захистити свій суверенітет відрізняють: наддержави, великі держави, середні держави, малі держави та мікродержави» [15, с. 45].

Наддержави виділяються за такими ознаками: здатність до масових руйнувань планетарного масштабу; здатність впливати на умови існування всього людства; неможливість зазнати поразки від будь-якої іншої держави або коаліції, якщо до неї не входить інша наддержава.

Великі держави здатні робити істотний вплив на світовий розвиток, але не домінують у міжнародних відносинах. Вони нерідко прагнуть відігравати світову роль, проте реальні можливості обмежують їх роль або певним регіоном, або окремою сферою міждержавних відносин на рівні

регіону.

Середні держави спроможні впливати лише на своє близьке оточення, і їхні претензії мають регіональний вимір. Це відрізняє середні держави від малих, вплив яких на найближче оточення є надзвичайно слабким.

Однак малі держави володіють достатніми ресурсами, щоб захистити свою незалежність і територіальну цілісність. Але відсутність економічного та воєнного потенціалу обмежує їх поведінку на міжнародній арені.

Мікродержави в принципі не здатні захистити свій суверенітет власними силами.

Серед науковців немає єдиної думки про те, які з держав слід вважати малими, а які – мікродержавами. Більшість схиляється до того, що критерієм може виступати кількість населення: в одних випадках мікродержавами вважаються країни, населення яких не перевищує 1 млн чоловік; в інших ця цифра доходить до 2 млн..

Після закінчення холодної війни подібна класифікація стала втрачати сенс, а економічний чинник, навпаки, виявився в значній мірі впливовим за політичний.

Світовий Банк виділяє три основні категорії держав залежно від ВВП на душу населення в рік (у дол. США): «з низьким рівнем доходів (765 і нижче); з середнім (від 766 до 9 385); з високим рівнем доходів (вище 9 386)» [22].

Приблизно 40 % держав з населенням понад 55 % від усієї чисельності людства потрапляють до першої категорії, тоді як держави з високим рівнем доходів складають приблизно 15 %.

Залишаючись провідною силою у світовій політиці, держави у певній мірі втратили здатність поодиноці вирішувати проблеми та впливати на хід подій. Вони стають дедалі вразливішими перед зовнішніми загрозами, тероризмом і злочинністю.

Разом з тим неухильно зростає вплив недержавних утворень – насамперед в економіці, оскільки багатонаціональні компанії виробляють

сьогодні третину сукупного світового продукту та мають політичний вплив на міжнародні відносини.

Недержавні актори завжди, в тій чи іншій формі, діяли на світовій арені. Вестфальська система з її ключовим актором – державою наклала на їх міжнародну активність серйозні обмеження. Починаючи з другої половини ХХ ст. недержавні гравці проривають ці обмеження і в принципово інших масштабах, ніж було раніше, виходять на світову політичну арену.

Серед недержавних учасників міжнародних відносин виділяють: «міжнародні міжурядові організації (ММУО); міжнародні неурядові організації (МНУО); транснаціональні корпорації (ТНК); інші громадські сили та рухи, що діють на світовій арені» [35, с. 25].

Виділяють три основні риси міжнародних міжурядових організацій: «політична воля до співпраці, яка зафіксована в установчих документах; наявність постійного апарату, який забезпечує наступність у розвитку організації; автономність компетенцій і рішень» [47, с. 97].

Віденський конгрес 1815 р. проголосив про закінчення наполеонівських війн і народження нової епохи в міжнародних відносинах, одночасно повідомив і про появу в них нового учасника. Заключним актом Конгресу було створення першої ММУО – Постійної комісії з питань судноплавства на Рейні. До кінця ХІХ ст. у світі існувало вже більше десяти подібних організацій, що з'явилися як наслідок промислової революції, яка породила потребу в співробітництві держав у галузі техніки, комунікацій тощо. Так виникли «Міжнародна санітарна конвенція (1853), Міжнародний телеграфний союз (1865), Міжнародне бюро мір і вагів (1875), Всесвітній поштовий союз (1878), Союз захисту промислової власності (1883), Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол, 1923), Міжнародний сільськогосподарський Інститут» [33] та ін..

«МУО безпосередньо політичного характеру виникають після Першої світової війни (Ліга Націй, Міжнародна організація праці), а також в ході й особливо – після Другої світової війни, коли 1945 р. у Сан-Франциско була

утворена Організація Об'єднаних Націй, покликана бути гарантом колективної безпеки та співробітництва країн-членів в політичній, економічній і соціальній сферах» [37, с. 156].

Паралельно з розвитком її спеціалізованих органів та інститутів створюються міжурядові організації міжрегіонального та регіонального характеру, спрямовані на розширення співробітництва держав у різних галузях: «Організація економічного співробітництва та розвитку, яка об'єднує 24 найбільш розвинені країни світу (1960); Рада Європи (1949), Європейське об'єднання вугілля та сталі (1951), Європейське економічне співтовариство (Спільний ринок, 1957), Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, 1957), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ, 1960), Ліга арабських держав (1945), Організація американських держав (1948), Організація африканської єдності (1963)» [33] та ін.

ММУО класифікуються за геополітичним критерієм і відповідно до сфери та спрямованості їх діяльності.

У першому випадку (геополітичний критерій) виділяють такі типи міжурядових організацій: «універсальний (наприклад, ООН або Ліга Націй); міжрегіональний (наприклад, Організація Ісламська конференція); регіональний (наприклад, Латиноамериканська економічна система); субрегіональний (наприклад, Бенілюкс)» [33].

Відповідно, за сферою і спрямованістю їх діяльності розрізняють: "загальноцільові (ООН); економічні (ЄАВТ); військово-політичні (НАТО); фінансові (МВФ, Світовий Банк); наукові ("Єврика"); технічні (Міжнародний союз телекомунікації) або більш вузькоспеціалізовані ММУО (Міжнародне бюро мір і вагів)» [33].

Найбільш авторитетною міжнародною міжурядовою організацією є ООН – як перша політична універсальна організація, завданням стало підтримання міжнародного миру та колективної безпеки. Так, наприклад, у Статуті ООН зазначено таке: «у ході виконання своїх обов'язків Генеральний Секретар і персонал Секретаріату не повинні запитувати або

отримувати вказівки від будь-якого уряду або влади, сторонньої для Організації. Вони мають утримуватися від будь-яких дій, які можуть вплинути на їх становище як міжнародних посадових осіб, відповідальних тільки перед Організацією; кожен член Організації зобов'язується поважати суто міжнародний характер обов'язків Генерального Секретаря і персоналу Секретаріату та не намагатися впливати на них під час виконання ними своїх обов'язків» [39].

Організація Об'єднаних Націй виконує свої функції через створені нею органи: «Генеральну Асамблею, Раду безпеки, Економічну і Соціальну ради, Раду з опіки, Секретаріат і Міжнародний Суд. Одночасно у 40-х рр. ХХ ст. були створені міжнародні організації, які набули статус спеціалізованих установ, пов'язаних з ООН спеціальними угодами: Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Організація ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ)» [39] і ряд інших.

Міжнародні організації – у тому числі міждержавні та неурядові – є активними учасниками сучасної світової політики, оскільки допомагають долати егоїзм національних інтересів держав, пропонують на порядок денний вирішення проблем, які є актуальними для громадськості багатьох країн.

У сучасній системі міжнародних відносин визначилась тенденція до перерозподілу функцій між суб'єктами світової політики. Зокрема, зростає вплив недержавних (неурядових) інститутів, які ефективно функціонують як самостійні та дієві суб'єкти міжнародних відносин.

Сучасні неурядові міжнародні організації (яких нараховується понад 37 тисяч) відіграють не менш важливу роль, ніж державні чи міждержавні інституції. «У міжнародно-правових документах і науковій літературі термін міжнародні неурядові організації застосовують щодо організацій, які: діють на національному, субрегіональному, регіональному або міжнародному рівнях; виступають суб'єктами міжнародних відносин; реалізують

найрізноманітніші інтереси (економічні, професійні, освітні)» [33].

Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1296 (XIV) від 23.05.1968 р. «Міжнародна неурядова організація – це будь-яка міжнародна організація з недержавним характером представництва, добровільним характером діяльності, яка ґрунтується не на підставі міжурядової угоди та не переслідує комерційної мети» [37, с. 84].

Перші неурядові організації з'явилися в середині XIX ст. Так, «у 1823 р. було утворене Британське та Міжнародне товариство боротьби проти рабства. Одна з найвідоміших і найвпливовіших організацій – Міжнародний Червоний Хрест була заснована швейцарцем Анрі Дюнаном (1828 – 1910) у 1863 р. У 1895 р. був утворений Міжнародний кооперативний альянс, який об'єднав національні та регіональні спілки кооперативів. У 1899 р. парламентарі-пацифісти майже дев'яноста країн створюють неурядову організацію – Міжпарламентський союз, метою якого було сприяння миру та співробітництву між державами, запобіганню світовій війні » [30, с. 58].

«Виділяють три основні риси цих організацій: міжнародний характер складу та цілей; приватний характер створення; добровільний характер діяльності» [30, с. 61]. Тому їх зараховують до нових акторів, акторів поза суверенітетом, транснаціональних сил, транснаціональних організацій.

Існує як вузьке, так і розширене розуміння МНО. Відповідно до першого, до них не належать суспільно-політичні рухи, транснаціональні корпорації (ТНК) і організації, які створені та функціонують під егідою держав. Так, під МНО розуміють структури співробітництва в специфічних галузях, які об'єднують недержавні інститути й індивідів декількох країн: релігійні організації (наприклад, Екуменічна рада церков); організації вчених (наприклад, Пагоушський рух); спортивні (ФІФА); профспілкові (МФП); правові (Міжнародна амністія); інші організації, об'єднання, установи та асоціації подібного роду [21].

Отже, неурядова міжнародна організація – це організаційно оформлене, засноване на приватному погодженні некомерційне об'єднання

національних організацій, союзів, груп і окремих осіб, що реалізує суспільно-корисні цілі у різних галузях (публічно-правовій, соціальній, політичній, культурній, економічній тощо) та ґрунтується на неурядових угодах. Тобто держава не несе відповідальності за діяльність своїх громадян у таких організаціях.

У розширеному тлумаченні МНО включає два види організацій або інститутів. По-перше, це сили громадської думки. Вони не можуть скласти реальну конкуренцію державам як міжнародним акторам з точки зору впливу на світову політику, але мають істотний вплив на міжнародну громадську думку. Сюди відносять різного роду інтернаціонале: політичні (наприклад, Соцінтерн); релігійні (наприклад, Екуменічна рада церков); гуманітарні (Міжнародний Червоний Хрест).

По-друге, це асоціації держав-виробників. Йдеться про організації, які є міжурядовими за своєю структурою і складом, але транснаціональними за характером діяльності. Вони прагнуть затвердити свій економічний вплив у міжнародному суспільстві, трактуючи його як єдиний простір, як загальнопланетарну спільність. До таких належать: Міжурядова рада країн експортерів міді, Організація країн експортерів заліза, Міжнародна асоціація бокситів, Організація країн експортерів нафти (ОПЕК) та ін.

Варто зазначити стрімку динаміку зростання кількості неурядових організацій, активізацію їх діяльності та значний їх вплив на світовий політичний процес. «У 1905 р. нараховується 134 неурядових організації, у 1958 р. – їх вже близько 1 000, у 1972 р. – 3 733, наприкінці 1980 -х рр. – 4 000; у 1994 р. – 43 958» [18, с. 88].

Особливо інтенсивним процес створення міжнародних неурядових організацій став з появою на міжнародній арені ООН. З часу свого утворення неурядові організації пройшли активну за змістом і формами діяльності еволюцію: зростання чисельності; посилення співробітництва у вирішенні як окремих, так і глобальних проблем сучасності; зростання рівня і масштабів взаємодії з державними, міжурядовими організаціями (особливо

з установами системи ООН); зміцнення незалежності й авторитету на міжнародній арені.

Таким чином, за цими ознаками можна об'єднати всіх недержавних учасників міжнародних відносин, які здатні на міжнародну діяльність, більш-менш незалежну від держави.

Головною ознакою неурядових міжнародних організацій є те, що вони створені їх не на основі міждержавних договорів. Вони не виражають інтересів держав чи міжурядових організацій, їх засновниками є професійні, релігійні та інші громадські організації або приватні особи, заклади, організації та органи. Міжнародні неурядові організації не ставлять собі за мету набуття прибутку, а функціонують за рахунок внесків своїх членів, тобто мають некомерційний, неприбутковий характер і некомерційні цілі.

Сьогодні одним з найважливіших проявів і невід'ємним атрибутом сучасного розвитку стає взаємодія і суперництво транснаціональних акторів і державних учасників світової політики.

У рамках міжнародної системи відбувається постійне зростання масштабів транснаціоналізації – підвищення частки міжнародного руху капіталу, праці, технологій, інформації в загальному обсязі міграційних чинників.

З другої половини ХХ ст. різко посилюється роль транснаціональних компаній, які стали провідною силою світового економічного розвитку. Сучасна світова економіка вже не є певною сумою національних господарств, а постає як реально існуюча геоekonomіка. Це світова цілісна система, яка оперує господарським комплексом національних держав. Вона складається з нових суб'єктів – таких, як: транснаціональні корпорації, міжнародні (міжнаціональні) компанії, їх альянси.

Транснаціональні корпорації (ТНК) – підприємства й організації, метою яких є отримання прибутку, які діють через свої філії одночасно в декількох державах. Найбільші ТНК володіють величезними економічними ресурсами, що дають їм переваги не тільки перед малими, але нерідко –

середніми та навіть великими державами. Це дає ТНК змогу робити істотний вплив в своїх інтересах і на політичну сферу не тільки у країнах базування. У сучасному світі налічується не менше 7 тис. ТНК, що мають близько 26 тис. філій в різних країнах на всіх континентах. «Сьогодні з 500 найпотужніших міжнародних (транснаціональних) компаній (ТНК) 85 контролюють 70 % усіх закордонних інвестицій. ТНК функціонують у провідних галузях, реалізуючи 95 % фармацевтики, 80 % всієї виробничої електроніки та хімії та 76 % продукції машинобудування (виробнича сфера). Більше половини, а саме 60 % міжнародних компаній зайнято у сфері виробництва, 37 % – у сфері послуг і 3 % – у видобувній промисловості та сільському господарстві» [443 с. 125].

Негативними наслідками діяльності ТНК є підрив національного суверенітету; посилення розриву між розвиненими та країнами, що розвиваються; готовність заради власної стабільності не тільки підтримувати репресивні режими, а і співпрацювати з ними; інтерес до збереження дешевої робочої сили в країнах, що розвиваються; розмивання національних особливостей шляхом упровадження своїх технологій і продукції; домовленості з іншими ТНК щодо розділу ринків і зниження конкуренції.

Позитивним можна вважати: розвиток світової торгівлі; інвестування в економіку та створення робочих місць у країнах, що розвиваються; сприяння демократизації за рахунок розвитку ринкових відносин; підготовка національних кадрів; інтерес до мирного вирішення спірних і конфліктних ситуацій.

Отже, неурядові структури впливають на світовий політичний процес як у глобальному, так і в регіональному вимірах; репрезентують широкі суспільні інтереси, що виходять за межі окремих держав; здійснюють безпосередній тиск на уряди країни; контролюють виконання міжнародних угод; забезпечують аналіз та експертне оцінювання політичних проблем; сприяють ефективності й оптимізації міжнародного співробітництва.

За таких умов державний суверенітет підривається розщепленням

лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними і соціокультурними мережами.

РОЗДІЛ III

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1 Проблеми безпеки та стабільності в світовій політиці

Проблема підтримки безпеки була актуальною протягом усієї світової історії. Важливим завданням забезпечення безпеки є актуальним і зараз. У її розв'язанні беруть участь окремі громадяни та сім'ї, соціальні групи та нації, держави та союзи держав, міжнародні організації та світова спільнота.

Стан захищеності від загроз підтримується на різних рівнях: локальному та національному, регіональному та глобальному. Ці загрози можуть бути досить різноманітними, спрямованими насамперед проти життєво важливих цінностей, що мають матеріальний, духовний і геополітичний характер. Реалізація цих загроз, якщо не будуть прийняті відповідні заходи для їх ліквідації, в стані принести неприпустимої шкоди населенню конкретної держави або міжнародному регіону.

У разі всесвітнього масштабу загрози можливе виникнення ситуації, яка призведе до глобальної катастрофи, якщо небезпека не буде усунена. «Серед головних цілей держави в системі світової спільноти, що відповідають її національним інтересам, слід назвати досягнення безпеки, стабільності та добробуту» [38, с. 83]. Кожна країна з позиції доцільності оцінює відносну важливість кожної з цілей, про які вона дбає. Їх значущість для держави та її здібність реалізувати їх залежать від багатьох чинників: геополітичного становища країни, історії, культури, політичної системи, керівництва, характеру взаємин з іншими державами тощо.

«У зовнішньополітичній практиці держава опікується переважно проблемами національної безпеки. Під безпекою, як правило, розуміють відсутність небезпеки (або захист від неї). Внутрішня безпека залежить від

небезпек, що впливають на суспільство або державу зсередини. Зовнішня безпека визначається з відсутності (або завчасних заходів проти) нападу ззовні» [8, с. 17].

Необхідно підкреслити, що залежно від можливих наслідків, з одного боку, і активних фінансових витрат – з іншого – нині великої значущості з погляду політичної безпеки набувають запобіжні заходи проти зовнішньої агресії. «Збереженню зовнішньої безпеки слугують переважно засоби військового роду. З моменту затвердження Вестфальської системи міжнародна безпека розглядалася як відсутність безпосередньої військової загрози» [35, с. 24].

У такому розумінні міжнародної безпеки акцентуються два моменти. Перший пов'язаний з фізичним виживанням держави і її правом і можливістю вести себе в міжнародній системі, керуючись правом суверенітету. На практиці це стимулює сильного до порушення міжнародної безпеки на користь власних інтересів. Другий момент – гарантоване підтримання миру в стосунках між державами в межах певного політичного простору.

Сьогодні перед світовою спільнотою постали нові завдання, без ефективного розв'язання яких міжнародна безпека не буде ні стабільною, ні довготривалою. Одне з них – запобігання розповсюдженню зброї масового враження. У зв'язку з цим особливу увагу привертають так звані порогові держави, що володіють можливостями для створення власної ядерної зброї. Якщо це станеться, то буде порушений баланс сил на регіональному, а можливо і глобальному рівнях.

Не втрачає актуальності проблема боротьби з міжнародним тероризмом, оскільки терористичні акти на атомних електростанціях, хімічних підприємствах і подібних до них об'єктах можуть призвести до серйозних катастроф.

У сучасному світі все більшого значення набувають економічні та інформаційні аспекти забезпечення безпеки. Економічні кризи в умовах

глобалізації світової економіки можуть швидко дестабілізувати народне господарство країн, розташованих за тисячі кілометрів. Важко уявити собі і можливі наслідки збоїв у функціонуванні інформаційних мереж, оскільки інформація – важливий економічний, політичний і соціальний ресурс.

Невирішені глобальні проблеми сучасності – екологічна, енергетична, продовольча – також наповнюють новим смислом поняття міжнародної безпеки. «Безпека залишається одним з найважливіших аспектів у функціонуванні суб'єктів міжнародних відносин. Забезпечення безпеки є базовою потребою, важливим завданням кожної держави та міжнародної спільноти в широкому розумінні цього поняття» [25, с. 256]..

Сучасні визначення у західних і вітчизняних виданнях окреслюють безпеку переважно як: «стан упевненості, спокою, забезпечення, а також його відчуття, – вказуючи, що вона означає відсутність загрози та захист перед небезпеками» [36, с. 25].

Один із сучасних підходів до проблем безпеки побудований на основі теорії міжнародних режимів. Участь тієї чи іншої держави в будь-якому міжнародному режимі безпеки визначається її власними інтересами, насамперед – забезпеченням своєї національної безпеки. Національна безпека, таким чином, залишається базовою категорією, відправною точкою для визначення поняття міжнародної безпеки.

Традиційно під національною безпекою розуміють забезпечення внутрішніх і зовнішніх умов існування країни, які гарантують можливість стабільного розвитку суспільства і його громадян. Стан безпеки означає, що державі не загрожують війною або іншими замахами ззовні на її самостійний і незалежний розвиток, зберігається гарантія її територіальної цілісності та повноцінної участі в системі міжнародних відносин.

«У наукових дослідженнях виокремлюються такі аспекти наповнення цієї дефініції, як внутрішня безпека (стабільність і гармонія суб'єкта) та зовнішня безпека (відсутність загроз з боку інших суб'єктів)» [17, с. 84].

Піклуючись про свою безпеку (відсутність якої спричиняє відчуття

загрози та неспокою), держави та міжнародні системи прагнуть впливати на внутрішню сферу та зовнішнє оточення, щоб усунути або принаймні віддалити загрози й елімінувати власний страх, неспокій і непевність. У період глобалізації ці два аспекти демонструють тісний взаємозв'язок, що виступає важливим принципом загальної концепції безпеки.

У міжнародних відносинах основним критерієм типології безпеки слугує розподіл безпеки на національну/внутрішню (безпеку держави) та міжнародну безпеку.

«Міжнародна безпека – це реальна матриця міжнародної системи, за якої створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, передусім забезпечення суверенітету держави та її економічної безпеки» [42, с. 74]. У військовому сенсі під цим розуміють можливість відсічі воєнно-політичному натиску й агресії.

Успіх зовнішньої політики держави залежить як від того, наскільки чітко та недвозначно сформульовані національні інтереси, так і від ясного розуміння шляхів і засобів реалізації цих інтересів. Серед пріоритетних цілей держави на міжнародній арені, як вже наголошувалося, превалює забезпечення безпеки країни або національної безпеки в усіх її формах і проявах.

У широкому сенсі безпека – це забезпечення всім громадянам держави нормальних умов для самореалізації, захист їх життя, свободи та власності від посягань з боку окремої людини, організації або самої держави.

Зрозуміло, економічний, соціальний, етичний стан суспільства, внутрішньополітична ситуація в країні не можуть не позначатися на здатності держави відстоювати свої інтереси, та відповідно, на стані її безпеки.

Змістовністю концепції національної або державної безпеки є її геополітичний вимір, де під безпекою розглядають фізичне виживання держави, захист і збереження її суверенітету та територіальної цілісності, здатність адекватно реагувати на будь-які реальні та потенційні зовнішні

загрози.

Необхідно підкреслити, що концепція національної безпеки, зовнішньополітична та геополітична, походить від трактування національних інтересів, а в ширшому сенсі – від загального бачення громадян держави свого місця і ролі в світовій спільноті.

Концепція національної безпеки будується з урахуванням як зовнішніх загроз, які витікають ззовні та пов'язані із спробами поневолити або підпорядкувати державу, так і внутрішніх, породжених станом самого суспільства та вкорінених у самому суспільстві.

Розрізняють загрози реальні, потенційні, глобальні, регіональні та локальні. «Поняття безпеки включає такі аспекти: здатність забезпечення фізичного існування, цілісності, територіальної недоторканності й убезпеченості держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; гарантії від зовнішнього втручання у внутрішні справи; запобігання потенційним і непередбаченим загрозам самому способу життя» [17, с. 84].

У крайньому своєму вираженні безпека є синонімом забезпечення виживання держави. У контексті міждержавних відносин виживання означає збереження національної держави як носія і реалізатора загальних цінностей, що характеризують спосіб життя певного народу.

Мету виживання неможливо втілювати за допомогою засобів, які жертвують цінностями, які в очах тих, хто ухвалює зовнішньополітичні рішення, додають значущості самому сенсу існування держави.

Сфера дослідження національної безпеки охоплює засоби, форми та шляхи, якими національні держави планують, ухвалюють і оцінюють рішення і політичні курси, спрямовані на її посилення. Національна безпека тісно пов'язана з безпекою самої суспільно-політичної системи країни. У процесі реалізації власних цілей держава взаємодіє з іншими суб'єктами міжнародних процесів, які можуть сприяти або перешкоджати їх досягненню. Тому природно, що концепція національної безпеки будується з урахуванням усіх геополітичних чинників, що впливають на шляхи, форми

та засоби реалізації національних цілей.

«Первинне завдання концепції національної безпеки – це визначення і розроблення пріоритетних напрямів, комплексу заходів і засобів запобігання крайніх форм зовнішньої і внутрішньої загрози – війни з іншими державами та громадянської війни» [8, с. 18].

Держава має у своєму розпорядженні різні засоби та шляхи реалізації цієї мети. Один з найочевидніших з них – застосування або загроза застосування насильства.

У основу міжнародної політики закладені конфлікти та способи їх вирішення між народами та країнами, що не підкоряються якій-небудь єдиній для всіх них верховній владі. «Протягом останніх трьох століть західна система держав продемонструвала свою ефективність у забезпеченні незалежного існування національних держав. Вона була достатньо гнучкою і дозволяла реалізовувати устремління до національної незалежності. Але досягалося це ціною безлічі воєн, включаючи загальні, як, наприклад, Перша та Друга світові війни, в які були залучені майже всі країни Земної кулі. Відповідальність за реалізацію цих цілей покладалася головним чином на озброєні сили» [20, с. 15].

Концепція національної безпеки мала переважно зовнішню спрямованість, і в цьому сенсі її носієвими конструкціями були зовнішньополітична стратегія, дипломатична практика, військово-політична платформа і її військово-силове забезпечення.

Внутрішньополітична конструкція – боротьба з підривними елементами, розвідка тощо – набула підпорядкованого до зовнішніх завдань положення.

У сучасних умовах одна з головних цілей світової спільноти – забезпечення і збереження міжнародної безпеки, створення умов, що виключають порушення загального миру або виникнення загрози безпеці народів у будь-якій формі.

У багатьох смислах національна безпека стала похідною від

міжнародної – безпеки всієї світової спільноти. Вражаючі досягнення науково-технічної революції, створення і розповсюдження ракетно-ядерної зброї масового знищення змусили переглянути корінні проблеми війни та миру, безпеки та міжнародної співпраці.

Розроблення високоточних засобів стеження і контролю революціонізувало збирання розвідувальної інформації і верифікацію міжнародних угод. Завдяки можливості вести спостереження за рівнем озброєння противника в конкретний період часу, передислокацією, внутрішніми комунікаціями, пересуваннями військ нівелювались раптовий напад або несподівана зміна в розкладі сил противника.

У період біполярного світопорядку безпека ототожнювалася з балансом сил між двома протиборчими блоками. «Головна мета контролю над озброєннями вбачалась в усуненні асиметрії у військових потенціалах блоків шляхом переговорів і створення атмосфери взаємної довіри та передбачуваності. На такому підході базувалися укладені між двома наддержавами угоди з приборкання гонки озброєнь. Передбачалося, що конфлікти локального характеру можна розв'язати у рамках відповідних блоків» [20, с. 17 -18].

В умовах, коли національні інтереси формулювалися виходячи з імперативів захисту державної території, населення і природних ресурсів, військова сила виступала як найважливіший атрибут влади та потужності держави, а також головний засіб, за допомогою якого держави реалізовували свої інтереси. Військовій силі завжди надавалося провідне значення. Тому більшість дослідників розглядали інші параметри (такі, як чисельність населення, політична організація, географічне розташування, наявність природних ресурсів, економічний потенціал та ін.) виключно в термінах того, у якій мірі вони дозволяють державі успішно вести війну.

Конфлікти виникали навколо проблеми територіального розділу або переділу світу, контролю над окремими регіонами. «У сучасних умовах національна безпека залежить не лише від потужності та боєздатності

озброєних сил, але і від цілого ряду інших чинників – економічної могутності, конкурентноздатної індустрії, якості системи освіти, добробуту громадян і таке інше. Але, військова могутність держави залишається основним показником щодо міцності та авторитету держави у міжнародних відносинах» [36, с. 23].

Після завершення Другої світової війни створились нові можливості для розвитку країн світу. Виникли дві нові конкурентні моделі держав. З'явилися передумови для діалогу різних цивілізацій.

Припинення холодної війни надало можливість країнам Європи розвиватися без страху бути знищеним під час ядерної війни. Однак зникнення глобальної загрози, а разом з нею – і характерного для блокового протистояння тотального контролю за інформацією, переміщенням людей, капіталів, технологій, зброї зумовило вихід на передній план нових загроз і викликів.

Особливість умов кінця XX – початку XXI ст. полягає в тому, що на зміну домінуючій глобальній зазрозі світу й інтересам наддержав прийшла значна кількість потенційних загроз регіонального масштабу, досить серйозних за своїми наслідками для стабільності й інтересів багатьох держав світу, в їх числі – членів європейської спільноти.

Початок XXI ст. охарактеризувався поширенням соціальних, економічних, техногенних та екологічних загроз різного рівня. «Сучасним викликом притаманне ускладнення технологічних, фінансових і політичних взаємозв'язків в соціально-економічних системах. Виникають важко передбачувані нові комбінації параметрів ризику загроз і масштаби їх наслідків» [42, с. 135].

Більш того, виклики та загрози перетворюються на самопідтримуваний процес, створюючи порочне коло через невизначеність причин і причинно-наслідкових зв'язків і неефективне управління ними. Різниця в типах загроз безпеки, їх джерела та масштаби вимагають докорінно нової організації системи протистояння.

Отже, проблема міжнародної безпеки є одною з центральних, з нею так чи інакше пов'язані всі процеси міжнародної політики. Виникаючи в різних сферах життєдіяльності, загрози мають суб'єктивний і об'єктивний характер. Усе, створене людством, може стати причиною загрози. Стрімкий науково-технічний прогрес, глобалізація, модернізація, постійне зростання насущних потреб людства породили негативні наслідки: транспортні аварії, катастрофи, вибухи на атомних станціях і хімічних підприємствах, удосконалення зброї масового знищення, руйнацію озонового шару Землі, глобальне потепління тощо.

Існує багато класифікацій загроз для національної та міжнародної безпеки – залежно від різних критеріїв. «Більшість вчених виділяє за критерієм характеру загроз: політичні, військові, економічні, соціальні, культурні, екологічні та ідеологічні. Основні з яких: загроза світової ядерної війни; зростання розриву в рівні економічного та культурного розвитку між розвинутими індустріальними країнами Заходу та країнами, що розвиваються; економічна та культурна відсталість країн Азії, Африки та Латинської Америки; проблема голоду та збідніння; обмеженість необхідних для подальшого економічного розвитку людства природних ресурсів; екологічні проблеми; наростання демографічної проблеми; негативні наслідки НТР; загострення проблеми міжнародного тероризму та екстремізму; порушення прав людини; руйнування культурної спадщини та моральних цінностей; цивілізаційне протистояння між християнським і мусульманським світами; несправедливий розподіл та споживання ресурсів планети окремими країнами; розповсюдження ядерної, хімічної, біологічної, геофізичної, космічної, психотропної, екологічної зброї та технологій масового ураження; утворення нових центрів сили, протистояння і боротьба між ними за лідерство (Європейський Союз, Китай, Індія, Бразилія, Росія); виникнення глобальних соціальних збурень і протестів проти бідності в країнах третього світу» [24, с. 44-45].

У ХХІ ст. діапазон загроз глобальній, регіональній, у тому числі

європейській, безпеці докорінно змінився. Поява нових загроз і викликів змусила уряди багатьох країн переглянути традиційні підходи до їх розв'язання.

Як приклад — неконтрольована міграція або демографічні диспропорції. Поява такого роду викликів стала можливою тільки в сучасному світі. Часто вони пов'язані з іншими проблемами (наприклад проблему організованої злочинності дуже важко відокремити від проблеми відмивання грошей і корупції). Більше того, самі загрози та виклики часто взаємопов'язані та взаємозалежні.

Глобалізація змушує держави змінити не тільки свої підходи до визначення сутності нових загроз, але і розробити нові інструменти їхньої нейтралізації.

Новий глобальний устрій невіддільний від глобального управління, а світове співтовариство повинно взяти на себе колективну відповідальність у різних галузях.

Глобалізації сприяє створення транснаціональних компаній і співтовариств міжнародних організацій. Хоча глобалізація не означає остаточного занепаду сучасної держави, багато аналітиків дійшло висновку, що розподіл владних повноважень у рамках міжнародної системи стає більш масштабним. Нова система владних відносин характеризується плюралізмом джерел влади. Держава-нація є лише одним з таких джерел. Вона вже не контролює усі процеси на своїй території.

«Важливою тенденцією у світовій політиці, що з'явилася на рубежі ХХ – ХХІ ст., є приватизація державних функцій, пов'язаних з використанням військової сили» [34, с. 30].

В епоху глобалізації міжнародні режими можуть виступати як самостійні чинники міжнародних відносин, формуючи загальні принципи, норми, правила та процедури ухвалення рішень.

У сучасному світі все більше значення набувають економічні та інформаційні аспекти забезпечення безпеки. «Після 11.09.2011 р. на перший

план вийшла проблема створення та функціонування глобальної терористичної мережі. До її складу входять найбільш одіозні терористичні угруповання: єгипетські «Ал-Гамаат ал-ісламія», «Ал -Джихад», алжирські «Фронт ісламського порятунку», пакистанські «Джамаат ал-фукра», «Харакат ал-ансар», палестинські ХАМАС, «Ісламський джихад», ліванська «Хезболла», міжнародні «Аль-Каїда », «Світовий фронт джихада» та ін.)» [38, с. 283].

Останні події в Сирії та Україні та окремі теракти у Європі довели, що ефективна боротьба з проявами тероризму можлива лише шляхом об'єднання зусиль міжнародної спільноти.

Особливо загострилися в наші дні екологічної проблеми, а саме: «руйнування озонового шару атмосфери та проявів глобальних змін клімату; забруднення Світового океану через екстенсивну діяльність ТНК, захоронення в ньому отруйних і радіоактивних речовин, насичення вод вуглекислим газом з атмосфери; потрапляння антропогенних нафтопродуктів, важких металів і складних органічних сполук; стрімке зростання кількості населення світу (з 6,1 млрд осіб у 2000 р. до 10 млрд осіб у 2050 р.) і трансформація детермінантів руху міграційних потоків (екологічні мігранти, екологічні біженці); обмеженість доступу до світових енергоресурсів і непропорційність їх використання країнами світу; зростання обсягів споживання та дефіциту ресурсного й енергетичного забезпечення» [17, с. 54 -55].

Так, «світових ресурсів нафти для енергозабезпечення цивілізації вистачить лише на 30 – 60 років, природного газу на 40 – 70 років» [17, с. 56].

Усі наведені проблеми потребують створення цілої системи світової безпеки. Для цього потрібна консолідація зусиль усієї світової спільноти та міжнародних організацій.

Від ефективності діяльності нових організацій залежить майбутня світова безпека. «Першочерговими завданнями, які країни мають розв'язувати найближчим часом, є такі: у військовій галузі: відмова від

ядерної війни; демілітаризація космосу; ліквідація ядерної і хімічної зброї; скорочення звичайних озброєнь; зменшення військових витрат; у політичній галузі: забезпечення права кожного народу на свободу свого соціального та політичного вибору; справедливе врегулювання конфліктів; зміцнення довіри між народами; в економічній галузі: відмова від будь-яких форм економічної дискримінації; установлення нового економічного порядку; у галузі екології: об'єднання зусиль усіх держав у боротьбі зі зростанням забруднення навколишнього середовища; розвиток екологічно чистих, безвідходних технологій і виробництв; збереження озонового шару планети; у гуманітарній сфері: розширення культурного та наукового міжнародного співробітництва; взаємодія в сфері медицини та освіти; дотримання політичних та інших прав людини» [17, с. 184].

Забезпечення глобальної безпеки в сучасному світі – процес, який має загальний характер і всеосяжний вимір.

Під загальним характером розуміють те, що для підтримки цього виду безпеки необхідні скоординовані дії всіх суб'єктів міжнародних відносин. Всеосяжний вимір безпеки на глобальному рівні обумовлений необхідністю врахування у її забезпеченні всіх чинників кризових ситуацій і проблемних зон глобального розвитку та застосування заходів для підтримки стану стійкості всіх основних життєзабезпечувальних систем світової спільноти.

Загальний і всеосяжний характер в сучасному світі має також процес інформатизації. Він теж є також глобальним, і йому притаманний загальноцивілізаційний характер. Інформатизація є найважливішою і довготривалою тенденцією розвитку світової спільноти, перебуваючи в тісному взаємозв'язку з іншими процесом всесвітнього масштабу – глобалізацією.

По -перше, багато проявів глобалізації в формуванні та розвитку світової економіки, фінансів, енергетики, а також інститутів глобального управління виявилися неможливі без виникнення і широкого поширення інформаційно-комунікаційних технологій. По -друге, саме розповсюдження

інформаційно-комунікаційних технологій в сучасних масштабах – результат діяльності транс- і багатонаціональних глобальних компаній, глобалізацій економічної і всіх інших основних сфер життєдіяльності людства.

У сучасному світі безпеку забезпечує Організація Об'єднаних Націй, яку можна назвати міжурядовим гравцем на глобальному рівні. «Належність держави до ООН (членами ООН є 193 держави) теоретично передбачає участь у глобальному режимі колективної безпеки. Рада Безпеки як основна структура ООН (до Ради Безпеки входять: п'ять постійних членів – Великобританія, Китай, Росія, США, Франція, наділені володіють правом вето; десять непостійних, які обираються Генеральною Асамблеєю ООН на два роки) розглядає і ухвалює рішення з найскладніших проблем у сфері регіональної і глобальної безпеки» [37, с. 156].

Отже, найбільш перспективним способом запобігання поширенню розглянутих загроз є міжнародне співробітництво держав, яке необхідно здійснювати не в формальному порядку, а із залученням усіх необхідних національних механізмів кожної країни. Проблема міжнародної безпеки актуальна для всіх держав світу, і боротися з сучасними загрозами можливо тільки шляхом ведення конструктивного діалогу між країнами та реалізацією всіх механізмів систем колективної та регіональної безпеки.

3.2 Сучасні тенденції світової політики в контексті глобалізації

Від початку розселення людини на земному просторі людство утворювало окремі спільноти, розділені культурними, мовними, політичними та географічними бар'єрами. Організація життя світової спільноти нагадувала певну мозаїку, основними одиницями якої були етноси та державні утворення. Людина відчувала належність до своєї групи, сприймаючи узвичаєнні традиції, звичаї, форми соціальної і політичної організації як природні, єдино можливі, правильні та справедливі. Життя інших груп глибоко відрізнялося і здавалося спостерігачеві чимось дивним і подекуди навіть неприродним.

Для людських спільнот історичної давнини був важливим образ

«іншого», «чужинця », який не належить до нас і не розмовляє, як ми.

Тривалий час для людства вихід за територіальні межі своєї спільноти був важким та небезпечним зайняттям. На чужинській території мандрівник не був захищений владою і законом, за відсутності розвиненого грошового обігу він не міг придбати їжу та необхідні речі. Не було і розвинених засобів сполучення.

Зростання інтеграційних тенденцій у світі пов'язують із виникненням великих державних політичних об'єднань – імперій та із зростанням міжнародної торгівлі, яке супроводжувалося появою усталених, хоча і не надійних торговельних маршрутів.

Існує кілька дослідницьких підходів, які надають хронологічні рамки та пояснюють змістовність процесу глобалізації. «Найбільш радикальні із них: або розглядають процес глобалізації таким, що був властивий людству завжди та спостерігався упродовж усієї його історії, або відносять початок глобалізації лише до останніх десятиліть ХХ ст., тобто, вважають його суто новітнім явищем» [6, с. 14].

Більш обґрунтованими можна вважати концепції, які пов'язують розгортання глобалізаційного процесу із розвитком капіталістичної економіки.

У цьому ракурсі першим прообразом сучасної глобалізації є формування ринкової капіталістичної економіки у Європі. У XIV – XV ст. складається характерна структура економічних і геополітичних відносин між центром і периферією. «Центром виступали області, де капіталістичні відносини зазнавали найбільшого розвитку, стимулюючи бурхливе піднесення торгівлі та виробництва. У них же створювалися фінансові установи, які обслуговували кредитні та розрахункові операції. Шукаючи ринків збуту та місця прикладення інвестицій, центр втягував до своєї економічної орбіти менш розвинені території, які виступали периферією. У Європі XIV – XV ст. центром виступали розвинені міста-республіки Італії, серед них Венеція і Генуя. Вони зосереджували контроль над

середземноморськими торговельними шляхами та фінансовими операціями, у тому числі державним кредитом» [2, с. 13].

Створення світової колоніальної системи означало розповсюдження у світовому масштабі капіталістичної економіки та політичного урядування європейського типу.

«У часи розквіту колоніалізму у XIX ст. побутував месіанський погляд на колонізацію як надання світові благ цивілізації; ця діяльність розглядалася як «тягар білої людини» із поширення європейських культурних, економічних і політичних стандартів». [7, с. 143]

У сучасну епоху спостерігаються явища глобалізаційного характеру. Це глобальні товарні та фінансові ринки, можливість масового зручного пересування людей і вантажів на далекі відстані, загальне поширення інформації у режимі реального часу, наявність міжнародної політичної системи та ін.

Суттєвим етапом глобалізації є усвідомлення пов'язаності світу та наявності у людства певних глобальних проблем, які зачіпають інтереси всіх країн і стосуються людства у цілому. «Створений у 1968 р. Римський клуб став впливовою громадською організацією, що об'єднала авторитетних інтелектуалів, які представляють світову політичну, культурну, наукову та ділову еліту, задля привертання уваги світової громадськості до глобальних проблем » [1, с. 61]. Щорічні доповіді Клубу поставили перед людством питання взаємного гарантованого знищення внаслідок ядерного конфлікту, екологічної катастрофи, меж економічного та демографічного зростання, необхідності стійкого розвитку, глобальної нерівності та ін.

Глобалізація світу є складним явищем, яка включає низку зрушень у провідних сферах життя світового суспільства. У найбільш загальних рисах глобалізацію можна визначити як постійно поглиблюваний процес інтеграції у інформаційній, економічній, соціальній, політичній, культурній сферах життя світового суспільства, який зменшує значущість традиційних кордонів і бар'єрів, які його розділяють.

Основні ознаки процесу глобалізації такі: «взаємозумовленість і взаємозалежність потреб і інтересів країн світу; інтенсифікація товарних і фінансових потоків, що йдуть через кордони національних держав; зростання прямих іноземних інвестицій; формування сфери транснаціональної політики; розмивання і ослаблення регулятивних функцій національної держави, яка не спроможна ефективно захищати національні інтереси від небажаних зовнішніх впливів; глобальна економіка поступово стає повсюдним імперативом: якщо раніше світова економіка була полем, на якому діяли суверенні держави, то тепер вона перетворюється на самостійний суб'єкт, що діє на полі національних держав; комунікаційна революція яка формує загальний інформаційний взаємозв'язок між країнами, регіонами, народами світу в будь-якій сфері суспільного життя» [2, с. 101].

«У 2002 р. фахівцями Швейцарського економічного інституту та Федерального швейцарського технологічного інституту було запропоновано вимірювати числовий показник – Індекс глобалізації (KOF Index of Globalization), який оцінює ступінь залучення до глобальних процесів кожної окремої країни» [7, с. 24].

Методика розрахунку індексу спирається на двадцять чотири показники, поділені на чотири групи, які характеризують: «глобалізацію у економічній сфері (обсяги міжнародної торгівлі, інвестицій, а також наявні обмеження щодо їх здійснення); соціальну глобалізацію (дані щодо світових персональних контактів, інформаційних потоків і культурних обмінів); політичної глобалізації (участь країн у міжнародних політичних ініціативах)» [7, с. 25 -26].

Глобальний характер міжнародних відносин починає гостро відчуватися людством вже на початку ХХ ст. Його яскравим виразом була Перша світова війна, яка вилилася у глобальне військове протистояння та у яку були втягнуті усі великі держави тодішнього світу.

Війна мала вкрай руйнівний характер. Окрім безпосередніх воєнних

вtrat її наслідком були політична й економічна кризи, які, набувши глобального характеру, супроводжувалися зміною політичних режимів у Росії, Німеччині, країнах колишньої Австро-Угорської монархії.

Сучасникам було очевидно, що Перша світова війна є викликом, відповіддю на який має стати ґрунтовна зміна світового порядку.

У січні 1918 р. президент США Вудро Вільсон (1856 – 1924) виступив із планом таких перетворень, так званими «Чотирнадцятьма пунктами», які передбачали: «право народів на самовизначення (а це передбачало зміну характеру держав-імперій, які на той час існували); свободу пересування та економічних відносин; створення міжнародної організації – регулятора рівноправного діалогу та розв'язання міждержавних конфліктів» [11, с. 38].

Пропозиції Вудро Вільсона були реалізовані частково. Вашингтонсько-Версальська система міжнародних відносин передбачала відновлення у суперечливій формі національного суверенітету Польщі та країн, що утворилися після розпаду Австро-Угорської і Російської імперій (Австрії, Угорщини, Чехословаччини, країн Балтії). У 1920 р. було скликано Лігу Націй, яка до 1935 р. включила до свого складу 58 країн. Це утворення було нестабільним і виявилось нездатним вирішити суперечності, що призвели до вибуху Другої світової війни. У 1930-ті рр. світ було знову, як і напередодні Першої світової війни, розколото протекціоністськими бар'єрами, військово-політичними блоками та гонкою озброєнь.

Наступну спробу перебудови світового порядку було здійснено за наслідками Другої світової війни. «Американський президент Франклін Делано Рузвельт виступив ініціатором змін, які передбачали деколонізацію світу, надання суверенітету залежним країнам, свободу та рівноправність у політичних і економічних відносинах» [42, с. 54].

Гарантом міжнародного порядку мала виступити створена у 1945 р. Організація Об'єднаних Націй (ООН). За своєю побудовою ООН у загальних рисах була схожою із Лігою Націй, втім передбачала більш ефективний механізм узгодження рішень за рахунок створення особливого органу –

Ради Безпеки із п'ятнадцяти членів, п'ять із яких (США, Великобританія, СРСР, Франція та Китай) отримували право вето.

«В умовах післявоєнної архітектури міжнародних відносин діяльність ООН виявилася доволі ефективною. Вона витупала майданчиком дискусій і узгодження позицій двох антагоністичних воєнно-політичних блоків на чолі із США та СРСР і країн Третього світу, об'єднаних на той час у Рух неприєднання» [1, с. 200].

Наявність ООН із її розвиненою системою інституцій дозволяла не лише підтримувати світову рівновагу, але й сприяти міжнародному соціальному, економічному та гуманітарному розвитку. «Створення ООН започаткувало глобальний порядок денний, який був актуальним протягом другої половини ХХ ст. Прийнята 10.12.1948 р., Загальна декларація прав людини висунула на передній план міжнародних відносин доктрину прав людини як формально визнаний універсальний правовий принцип» [16].

У 1950 – 1980-ті рр. обидві боки світового протистояння – Захід і радянський блок – використовували заснований на доктрині прав людини порядок денний для ідеологічної і політичної боротьби, нав'язуючи противнику потрібний дискурс. Країни Заходу вказували на відсутність у державах соціалістичного табору фундаментальних громадянських свобод і політичної демократії. Радянська дипломатія намагалася звинувачувати Захід у неувазі до соціально -економічних прав людини та поблажливості до прозахідних авторитарних режимів.

У середині 1980-х рр. США, Великобританія та Сінгапур вийшли із Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), більшість у керівних структурах якої отримали прорадянські елементи з їх антизахідною риторикою і підтримкою тоталітарних режимів у їх боротьбі із свободою інформації.

«Після розпаду Східного блоку, у 1990-ті рр. світ набуває рис монополярності. Сполучені Штати стають єдиною світовою наддержавою, створюється ситуація так званого «Американського світу» – політичного,

економічного, ідеологічного та культурного домінування США у світі» [2, с. 56].

Під час Війни у Персидській Затоці у 1990 – 1991 рр. США створили й очолили світову коаліцію країн, що нанесла поразки збройним силам авторитарного уряду Іраку, які окупували Кувейт. Це був глобальний конфлікт, у якому країнам Заходу не протидівав Східний військово-політичний блок. Війна виявила беззаперечну військову перевагу очолюваних США сил над досить потужним, за попередніми оцінками, Іраком, який претендував на роль регіонального лідера.

У 1999 р. у складі сил НАТО США нанесли поразки збройним силам Югославії у конфлікті навколо Косово. Авторитарний націоналістичний уряд Югославії, очолюваний колишнім комуністом Слободаном Мілошевічем, звинувачувався у проведенні етнічних чисток проти албанської більшості населення краю. США вдалося переконливо довести справедливість дій сил НАТО через світові ЗМІ, серед яких особливу роль відігравав цілодобовий супутниковий новинний канал CNN. Військова кампанія відбулася незважаючи на досить активну дипломатичну протидію із боку РФ і за відсутності схвальної резолюції Ради Безпеки ООН.

Адміністрація президента США Білла Клінтона, який очолював країну в 1993 – 2001 рр., активно просувала ідею глобалізації як основу нового світового порядку. Пов'язані із процесом глобалізації зрушення у світовій політиці призвели до кризи Вестфальської системи міжнародних відносин, заснованої на Вестфальському мирі (1648), який підвів підсумок тривалим релігійним війнам у Європі.

Сутнісним принципом Вестфальської системи було визнання виключного суверенітету держави на своїй території. Втручання у внутрішні справи суверенної держави ззовні розглядалося як неприпустиме порушення світового порядку та було приводом для війни. Вестфальська система регулювала відносини рівноправних країн на світовій арені, після Першої світової війни зазнавши певної трансформації. Самовизначення

рівноправних етнічних націй почали розуміти як основу державного суверенітету.

Ліга Націй та Організація Об'єднаних Націй були частиною такої системи міжнародних відносин. У часи глобалізації міжнародні відносини зазнають змін, які примушують визнати кризу Вестфальської системи. «На початку Війни у Затоці (1990) президент США Джордж Буш заявив про народження нового світового порядку, за яким порушення міжнародного права та збройна агресія повинні мати відсіч від світового співтовариства» [2, с. 56].

Приводом для санкцій ставали акції, спрямовані на підрив миру, створення військової загрози сусіднім країнам і підтримка міжнародного тероризму. Такі дії суверенних політичних режимів проти власного населення, як геноцид, масові вбивства, політичні репресії, також почали розглядатися як неприпустимі та такі, які потребують втручання міжнародного співтовариства.

«У 1990-х рр. міжнародні санкції запроваджувалися проти режимів: Іраку – за збройну агресію проти Кувейту та розроблення зброї масового знищення (1990), Югославії – за військове втручання у Боснії та Герцеговині (1991), М'янми – за масові порушення прав людини (1993), Ірану – за здійснення програми створення ядерної зброї (1995), Судану – за підтримку міжнародного тероризму та намагання дестабілізувати сусідні країни (1997) та ін. Ініціатором санкцій якнайчастіше виступали США, підтримувані іншими західними країнами» [2, с. 61-62].

Зростання економічної взаємозалежності робить країни вразливими перед такою формою міжнародного тиску. Тенденцією розвитку міжнародних відносин стало зростання горизонтальних політичних ініціатив на субдержавному рівні.

Отже, демократизація урядування у світі призводить до децентралізації зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних відносин, коли їх суб'єктами стають окремі регіони, провінції та області. Поряд із цим

розвитку отримує глобальне громадянське суспільство, представлене численними неурядовими добровільними асоціаціями із міжнародною сферою діяльності. Міжнародні недержавні організації (такі, як Amnesty International, Greenpeace, PETA, Transparency International) стають представниками мільйонів об'єднаних спільною метою людей різної національної приналежності.

Національні уряди включаються у систему відносин, іншими акторами яких є недержавні організації, транснаціональні корпорації, міжурядові та регіональні об'єднання. Водночас ці актори є суб'єктами вироблення політики на рівні самих країн.

У глобальній системі, посилюється взаємозалежність елементів, водночас центри влади віддаляються від суб'єктів і галузей владного впливу. Сучасна стадія глобальних змін трансформує основи світового порядку через реконструкцію традиційних форм суверенної держави, політичної спільноти та міжнародного управління. Відтак, відбувається переміщення від політики однієї держави до нової, комплексної форми багаторівневої політики як складного комплексу, взаємопов'язаного порядку, де держава інтегрована в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління.

ВИСНОВКИ

Дослідження присвячено політологічному аналізу міжнародних відносин, особливостям функціонування та трансформації політичних процесів.

Міжнародні відносини — сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Актуальність проблем міжнародної політики постійно зростає за кардинальних змін у світі, загострення глобальних проблем, невирішеність яких загрожує існуванню людства. Розв'язання проблем світового

співтовариства залежатиме від політики на міжнародній арені як окремих держав, так і міжнародних організацій.

З глобалізацією світогосподарських зв'язків, інтенсивною політичною інтеграцією держав, посиленням залежності людства від зброї масового знищення, екологічною небезпекою на міжнародні відносини активно впливають загальнолюдські інтереси. На відміну від внутрідержавних відносин у міжнародних відносинах відсутній апарат їхнього регулювання, єдиний регулюючий центр, якому беззастережно підкорялися б суб'єкти міжнародного політичного життя.

Міжнародні відносини – наукова дисципліна, що вивчає усі види взаємодії між державними учасниками на міжнародній арені: економічні, політичні, правові, воєнні, гуманітарні тощо. Дослідження міжнародних відносин мають, як правило, міждисциплінарний характер і орієнтовані на аналіз саме міждержавної взаємодії.

Міжнародні відносини виступають простором, на якому стикаються і взаємодіють на різному рівні (двосторонньому, багатосторонньому, регіональному, глобальному) різні сили: державні, військові, економічні, політичні, громадські, інтелектуальні. Таким чином, світова політика виступає в якості змісту міжнародних відносин. У свою чергу, світовою політикою називають процеси формування, ухвалення і реалізації рішень, які зачіпають життя світового співтовариства.

Міжнародні відносини як наукова дисципліна виникла після закінчення Першої світової війни. В якості головних питань розглядалися тісно пов'язані проблеми: вивчення причин війни й умов миру.

Саме проблема війни та миру, а в більш широкому плані – питання взаємодії держав стали основними в дослідженнях з міжнародних відносин. У центр міжнародної політики поставлена боротьба за владу, тобто здатність максимально впливати на поведінку інших міжнародних суб'єктів відповідно до власних інтересів.

Деякі політологи-міжнародники вважають, що нині відбувається

формування колективного лідерства США, Західної Європи та Китаю. Інші стверджують, що США треба визнати єдиним світовим лідером. Треті вбачають можливість відродження біполярної системи, де, однак, місце СРСР в ідеологічному та військово-політичному протистоянні з США обійме Китай.

Однак принципова своєрідність сучасної епохи полягає в тому, що зараз не можна говорити про абсолютне лідерство тих чи інших держав у системі міжнародних відносин. Зміни у розстановці політичних сил на світовій арені, формування багатополюсного світу створюють безліч альтернатив розвитку та надають більш широке поле для пошуків розв'язання міжнародних глобальних і регіональних конфліктів, міждержавних спорів.

Специфіка міжнародних відносин і міжнародної політики розкривається через аналіз їх структурних елементів – насамперед суб'єктів.

Суб'єктами (акторами) міжнародних відносин є: держави, міжнародні урядові та неурядові організації, суспільні рухи, транснаціональні корпорації, релігійні об'єднання, народи, етноси, політичні та суспільні лідери.

Держава з найдавніших часів виступає основним суб'єктом міжнародного права.

Зовнішня політика держав багато в чому визначає характер міжнародних відносин тієї чи іншої епохи; вона безпосередньо впливає на ступінь свободи та рівень добробуту індивіда. Діяльність і навіть існування міжнародних організацій, інших учасників міжнародних відносин значно залежить від того, як до них ставляться держави. Крім того, держава є універсальною формою політичної організації людських спільнот: сучасне людство, за деякими винятками, об'єднане в держави.

З урахуванням чинників національної могутності та здатності захистити свій суверенітет відрізняють: наддержави, великі держави, середні держави, малі держави та мікродержави.

Наддержави виділяються за такими ознаками: здатність до масових руйнувань планетарного масштабу; здатність впливати на умови існування всього людства; неможливість зазнати поразки від будь-якої іншої держави або коаліції, якщо до неї не входить інша наддержава.

Великі держави здатні робити істотний вплив на світовий розвиток, але не домінують у міжнародних відносинах. Вони нерідко прагнуть відігравати світову роль, проте реальні можливості обмежують їх роль або певним регіоном, або окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону.

Середні держави спроможні впливати лише на своє близьке оточення, і їхні претензії мають регіональний вимір. Це відрізняє середні держави від малих, вплив яких на найближче оточення є надзвичайно слабким.

Однак малі держави володіють достатніми ресурсами, щоб захистити свою незалежність і територіальну цілісність. Але відсутність економічного та воєнного потенціалу обмежує їх поведінку на міжнародній арені.

Мікродержави в принципі не здатні захистити свій суверенітет власними силами.

Залишаючись провідною силою у світовій політиці, держави у певній мірі втратили здатність поодиноці вирішувати проблеми та впливати на хід подій. Вони стають дедалі вразливішими перед зовнішніми загрозами, тероризмом і злочинністю.

Варто також зазначити, що разом з тим неухильно зростає вплив недержавних утворень – насамперед в економіці, оскільки багатонаціональні компанії виробляють сьогодні третину сукупного світового запасу; неурядові структури впливають на світовий політичний процес як у глобальному, так і в регіональному вимірах; репрезентують широкі суспільні інтереси, що виходять за межі окремих держав; здійснюють безпосередній тиск на уряди країни; контролюють виконання міжнародних угод; забезпечують аналіз та експертне оцінювання політичних проблем; сприяють ефективності й оптимізації міжнародного співробітництва та

мають політичний вплив на міжнародні відносини.

Також в дослідженні проаналізовані основні проблеми міжнародних відносин і сучасні тенденції світової політики. Особливу увагу приділено проблемам глобальної безпеки і стабільності.

Міжнародна безпека розглядається в теорії та практиці міжнародних відносин як відсутність безпосередньої військової загрози. У такому розумінні міжнародної безпеки акцентуються два моменти. Перший пов'язаний з фізичним виживанням держави і її правом і можливістю вести себе в міжнародній системі, керуючись правом суверенітету. На практиці це стимулює сильного до порушення міжнародної безпеки на користь власних інтересів. Другий момент – гарантоване підтримання миру в стосунках між державами в межах певного політичного простору.

Сьогодні перед світовою спільнотою постали нові завдання, без ефективного розв'язання яких міжнародна безпека не буде ні стабільною, ні довготривалою. Одне з них – запобігання розповсюдженню зброї масового враження. У зв'язку з цим особливу увагу привертають так звані порогові держави, що володіють можливостями для створення власної ядерної зброї. Якщо це станеться, то буде порушений баланс сил на регіональному, а можливо і глобальному рівнях.

Не втрачає актуальності проблема боротьби з міжнародним тероризмом, оскільки терористичні акти на атомних електростанціях, хімічних підприємствах і подібних до них об'єктах можуть призвести до серйозних катастроф.

У сучасному світі все більшого значення набувають економічні та інформаційні аспекти забезпечення безпеки. Економічні кризи в умовах глобалізації світової економіки можуть швидко дестабілізувати народне господарство країн, розташованих за тисячі кілометрів. Важко уявити собі і можливі наслідки збоїв у функціонуванні інформаційних мереж, оскільки інформація – важливий економічний, політичний і соціальний ресурс.

Принципи міжнародної безпеки передбачають: – утвердження мирного

співіснування як універсального принципу міждержавних відносин; – забезпечення рівної безпеки для всіх держав; – створення дієвих гарантій у військовій, політичній, економічній та гуманітарній сферах; – недопущення гонки озброєнь у космосі, припинення всіх випробувань ядерної зброї та її повна ліквідація; – безумовна повага суверенних прав кожного народу; – справедливе політичне врегулювання міжнародної кризи та регіональних конфліктів; – зміцнення довіри між державами; – вироблення ефективних методів запобігання міжнародному тероризму; – викорінення геноциду, апартеїду, проповіді фашизму; – виключення з міжнародної практики всіх форм дискримінації, відмова від економічних блоkad та санкцій (без рекомендацій світового товариства); – встановлення нового економічного порядку, який забезпечує рівну економічну безпеку всіх держав.

Головними способами забезпечення міжнародної безпеки є: двосторонні договори про забезпечення взаємної безпеки між зацікавленими країнами; об'єднання держав в багатосторонні союзи; створення та участь у всесвітніх міжнародних організаціях, регіональних інститутах та структурах для підтримання міжнародної безпеки; демілітаризація, демократизація та гуманізація міжнародного політичного порядку, встановлення верховенства права в міжнародних відносинах.

Отже, найбільш перспективним способом запобігання поширенню розглянутих загроз є міжнародне співробітництво держав, яке необхідно здійснювати не в формальному порядку, а із залученням усіх необхідних національних механізмів кожної країни.

Проблема міжнародної безпеки актуальна для всіх держав світу, і боротися з сучасними загрозами можливо тільки шляхом ведення конструктивного діалогу між країнами та реалізацією всіх механізмів систем колективної та регіональної безпеки.

SUMMARY

This study is dedicated to political analysis of international relations, features of functioning and transformation of political processes.

International relations are a set of economic, political, ideological, legal, diplomatic and other connections between states and systems of states, between the main social, economic, political forces, organizations and public movements operating on the world stage.

The urgency of the problems of international politics is constantly growing due to the drastic changes in the world, the aggravation of global problems, the unresolved issues of which threaten the existence of humanity. Solving the problems of the world community will depend on the policy on the international arena of both individual states and international organizations.

With the globalization of world economic relations, intense political integration of states, increased dependence of humanity on weapons of mass destruction, environmental danger, international relations are actively influenced by universal interests. Unlike intrastate relations, international relations do not have an apparatus for their regulation, a single regulatory center to which subjects of international political life would obey unconditionally.

The author mentioned, that while remaining a leading force in world politics, states have to some extent lost the ability to solve problems and influence the course of events on their own. They are becoming increasingly vulnerable to external threats, terrorism and crime.

It is noted that the influence of non-state entities is steadily growing - primarily in the economy, since multinational companies currently produce a third of the total world supply; non-governmental structures influence the world political process in both global and regional dimensions; represent broad public interests that go beyond the boundaries of individual states; exert direct pressure on the country's governments; provide analysis and expert evaluation of political problems; contribute to the efficiency and optimization of international cooperation and have a political influence on international relations.

The study also analyzes the main problems of international relations and modern trends in world politics. Special attention is paid to the problems of global security and stability.

Today, new tasks have been set before the world community, without the effective solution of which international security will be neither stable nor long-lasting. One of them is to prevent the proliferation of weapons of mass destruction. In this regard, special attention is paid to the so-called threshold states, which have the ability to create their own nuclear weapons. If this happens, the balance of power will be disturbed at the regional and possibly global levels.

The problem of fighting international terrorism does not lose its relevance, the completion of terrorist acts at nuclear power plants, chemical enterprises and similar objects can lead to a serious disaster.

In today's world, the economic and informational aspects of security are of increasing importance. Economic crises in the conditions of globalization of the world economy can quickly destabilize the national economy of a country located thousands of kilometers away. It is difficult to imagine and allow the consequences of failures in the functioning of information networks, your information is an important economic, political and social resource.

Therefore, the most promising way to prevent the spread of the threats in question is the international cooperation of states, which must be carried out not in a formal manner, but with the involvement of all the necessary national mechanisms of each country.

To sum up, the problem of international security is relevant for all states of the world, and it is possible to fight against modern threats only by conducting a constructive dialogue between countries and implementing all mechanisms of collective and regional security systems.